

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za romanske jezike in književnosti
Oddelek za slovenistiko

Petra Špeh

**ISTRA KOT LITERARNI PROSTOR V IZBRANIH DELIH
MARJANA TOMŠIČA IN FULVIA TOMIZZE**

Diplomsko delo

Mentorica: izred. prof. dr. Patrizia Farinelli
Somentor: red. prof. dr. Marko Juvan

Septembra 2016

Zahvala

Zahvaljujem se svojimima mentorjema, prof. Patrizii Farinelli in prof. Marku Juvanu za vse napotke, usmeritve in pomoč pri pisanju diplomske naloge.

Zahvaljujem se družini, fantu, vsem sorodnikom in prijateljem, ki so mi v času študija stali ob strani, mi tako ali drugače pomagali, me bodrili in verjeli vame.

Povzetek

V diplomski nalogi se ukvarjam z literarnim prostorom, natančneje z istrskim literarnim prostorom, pri čemer se osredotočam na dela dveh najvidnejših predstavnikov z istrsko tematiko na slovenski in na italijanski strani (Marjana Tomšiča in Fulvia Tomizze).

Še zlasti v zadnjih desetletjih se poudarja pomen kategorije prostora ne le v geografiji, marveč tudi v ostalih humanističnih vedah, in to me je spodbudilo, da sem se tudi sama posvetila povezavi med literarno teorijo in geografijo na primeru Istre. Najprej sem opredelila in predstavila teoretične pojme, ki so mi pomagali pri analizi prostorov iz literarnih tekstov, to so teorije M. M. Bahtina, J. Lotmana in B. Westphala, samo tematiko pa so osvetlili še novejši pogledi literarne geografije.

Od vsakega izmed avtorjev so predstavljena po tri prozna dela, katerih prostor sem skušala predstaviti na različnih ravneh, pri čemer se kaže specifičnost samega istrskega področja kot stičišča različnih kultur, kjer se je odnos do zemlje spreminjal tudi zaradi nenehno se spreminjajočih političnih režimov, kar se v nekaterih delih manj, v drugih spet bolj reflektira. Prostor v delih enega in drugega avtorja se reflektira včasih podobno, spet drugič različno, pri tem pa nimam v mislih zgolj poetoloških in slogovnih razlik, ampak še zlasti dejstvo, da je F. Tomizza rojen Istran (ki se je po vojni izselil v Trst), Tomšič pa je v te kraje priseljen s Štajerske, natančneje iz Maribora.

Ključne besede: Istra, literarni prostor, Tomšič, Tomizza, kronotop, semiosfera, prostorski obrat, lingvistična geografija.

Sommario

Il tema della tesi è lo spazio letterario, e precisamente lo spazio letterario istriano nelle opere di Marjan Tomšič e di Fulvio Tomizza, gli autori più notevoli che abbiano mai tematizzato l'Istria nella narrativa, vale a dire Tomšič nell'ambito della letteratura slovena e Tomizza in quello della letteratura italiana.

Specialmente negli ultimi decenni l'importanza della categoria dello spazio viene esaltata non solo nell'ambito degli studi geografici, ma anche in quelli umanistici e nello specifico letterari.

Di fatto, concentrandomi sullo spazio istriano nella narrativa, ho preso in considerazione il rapporto tra questioni letterarie e questioni geografiche. Nel lavoro vengono dapprima definiti e presentati alcuni concetti teorici utilizzati nell'analisi degli spazi dei testi letterari: e precisamente le teorie di M. M. Bahtin, di J. Lotman e di B. Westphal, introducendovi anche alcuni concetti di un campo di studi piuttosto recente, denominato geografia letteraria.

Nel seguito sono presentate tre opere di ciascuno degli autori prescelti. Ho cercato di mostrare come si realizzi lo spazio letterario in quei testi, mettendo in rilievo diversi elementi, tramite ai quali vengono sottolineate le caratteristiche specifiche dell'Istria, sinonimo di un groviglio di culture diverse, dove il rapporto con la terra è mutato continuamente anche per via di cambiamenti di regime politico (come emerge bene in alcuni dei testi trattati). Lo spazio nelle opere di Tomšič e di Tomizza appare a volte in modo abbastanza simile, altre

invece in maniera del tutto differente. Ipotizzo che questo fenomeno sia dovuto, oltre che a differenze poetologiche e stilistiche, anche alla diversa provenienza dei due autori: Tomizza era infatti esule istriano, mentre Tomšič è originario della Stiria slovena, ma da Maribor si è trasferito a vivere in Istria.

Parole chiave: Istria, spazio letterario, Tomšič, Tomizza, cronotopo, semiosfera, *spatial turn*, geografia linguistica.

Spodaj podpisana, z vpisno številko 18070516, izjavljam, da sem, poleg upoštevanih dopolnil obeh mentorjev, Patrizie Farinelli in Marka Juvana, samostojna avtorica tega diplomskega dela. Soglašam z javno objavo njegove elektronske različice na spletnih straneh svoje fakultete. Zagotavljam, da so vsi iz strokovne literature in analiziranih virov parafrazirani ter citirani deli v nalogi ustrezno označeni ter vključeni v seznam literature in virov.

XX. X. 2016

Petra Špeh

KAZALO

1. UVOD	1
2. ISTRA SKOZI ČAS	4
3. PROSTOR IN ČAS: LITERARNO-TEORETSKA IZHODIŠČA	5
3.1 Bahtin in kronotop	6
3.1.1 Antični tipi kronotopa po Bahtinu	6
3.2 J. Lotman in semiosfera	7
3.3 Westphal, spatiotemporalnost, geokritika in prostorski obrat	8
3.4 Regionalizem	9
4. PROSTOR NA STIČIŠČU GEOGRAFIJE IN LITERATURE	10
4.1 Prostor v luči literarne geografije	10
5. ANALIZA DOGAJALNEGA PROSTORA V IZBRANIH DELIH MARJANA TOMŠIČA	13
5.1 ŠAVRINKE	13
5.1.1 Pot vs. dom	13
5.1.2 Podeželje vs. mesto	15
5.1.3 Odnos do zemlje in pokrajine	16
5.1.4 Odprti/zunanji vs. zaprti/notranji prostori	17
5.2 ZRNO OD FRMENTONA	18
5.2.1 Pot vs. dom	19
5.2.2 Zapor vs. dom	20
5.2.3 Odnos do zemlje	22
5.2.4 Zaprti vs. odprti prostori	23
5.2.5 Nove razmejitve, lastništvo zemlje	25
5.3 ÓŠTRIGÉCA	26
5.3.1 Mesto vs. podeželje	27
5.3.2 Pot	27
5.3.3 Odnos do zemlje	28
5.3.4 Odprti vs. zaprti prostori	29
5.3.5 Meja in lastništvo zemlje	29
6. ANALIZA DOGAJALNEGA PROSTORA V IZBRANIH DELIH FULVIA TOMIZZE	30
6.1 MATERADA	30
6.1.1 Mesto vs. podeželje	31
6.1.2 Pot	32
6.1.3 Odnos do zemlje	32
6.1.4 Odprti vs. zaprti prostori	33

6.1.5 Meja in lastništvo zemlje.....	34
6.2 BOLJŠE ŽIVLJENJE.....	35
6.2.1 Mesto vs. podeželje	36
6.2.2 Odprti/zunanji prostori vs. zaprti/notranji prostori	36
6.2.3 Odnos do zemlje	37
6.2.4 Nove razmejitve in lastništvo zemlje	38
6.3 HIŠA Z MANDLJEVCEM.....	39
6.3.1 Mesto vs. podeželje	40
6.3.2 Odprti/zunanji vs. zaprti/notranji prostori	41
6.3.3 Odnos do zemlje.....	41
6.3.4 Nove razmejitve in lastništvo zemlje	42
7. PRIMERJAVA TOMŠIČEVIH IN TOMIZZOVIH DEL	43
7.1 Dogajalni prostor.....	43
7.2 Jezik in identiteta.....	44
7.3 Prostor kot nosilec vrednot.....	46
8. ODNOS AVTORJEV DO ISTRE: ŠTAJEREC VS. ISTRAN	48
9. SKLEP.....	50
10. SEZNAM PREVODOV ITALIJANSKIH CITATOV	52
11. VIRI IN LITERATURA	55

1. UVOD

Istra, polotok na severu Jadrana, ki se razteza na območju treh držav, je osrednja tema diplomske naloge. Gre za zemljepisno, zgodovinsko, politično, etnično, jezikovno in kulturno bogato področje, kjer danes v sožitju prebivajo ljudje različnih narodnosti. Submediteranska klima, rastlinstvo, bližina morja in istrski kamen so tipični elementi, ki dajejo temu območju poseben pečat in hkrati pomembno zaznamujejo življenje tamkajšnjega prebivalstva. To se odraža tudi v najrazličnejših literarnih delih, kjer se Istra pojavlja kot topos. Na temo Istre je veliko zapisanega tako v slovenskem, italijanskem kot tudi hrvaškem jeziku, sama pa sem se osredotočila na dela avtorjev Fulvia Tomizze (1935-1999) in Marjana Tomšiča (1939-), ki sta – kar se istrsko obarvanega leposlovja tiče – najvidnejša avtorja v italijanski (Tomizza) in slovenski (Tomšič) književnosti.

Tako o Tomšiču kot Tomizzi je bilo že veliko zapisanega, na njuno temo je nastalo že veliko znanstvenih del in strokovnih člankov. V prvi vrsti bom izpostavila doktorsko disertacijo Vladke Tucović z naslovom *Istra v sodobni slovenski književnosti*, ki je izšla leta 2013. V njej se je avtorica osredotočila na avtorje sodobne slovenske književnosti, ki se ukvarjajo z istrsko tematiko, kot najbolj plodovitemu avtorju na tem področju pa je seveda veliko prostora posvetila Marjanu Tomšiču. Natančno je analizirala dogajalni prostor sedmih Tomšičevih del (med katerimi so tudi *Šavrinke*, *Oštrigeca* in *Zrno od frmentona*). S Tomšičem so se v svojih diplomskih delih ukvarjale še Manca Hribovšek (*Med resnično in fantastično Istro v Oštrigeci Marjana Tomšiča*), Jožica Štendler (v svojem delu je magični realizem Tomšičevih del primerjala z magičnim realizmom M. A. Asturiasa in G. G. Márqueza), Sanja Špeh (analizirala je lik šavrinke), Ines Cergol (ukvarjala se je z istrsko tematiko v leposlovnih delih Marjana Tomšiča), slednja je o njem in njegovem delu zapisala tudi nekaj člankov. O Tomšiču in istrski tematiki nasploh piše tudi Jasna Čebtron. Čebtronova in ostali Tomšiču pripisujejo velik pomen, saj naj bi s svojo istrsko literaturo iz Istre naredil literarno pokrajino in jo postavil na t. i. slovenski literarni zemljevid. (Čebtron 2012: 349) Naj nazadnje omenim še Alojzijo Zupan Sosič, ki se je z Marjanom Tomšičem ukvarjala v sklopu proučevanja fantastike v sodobnem slovenskem romanu (*Fantastika in sodobni slovenski roman ob koncu stoletja*), pri čemer je izpostavila pokrajinsko fantastiko z zazrtostjo v eksotičnost slovenskega obrobja. (Zupan Sosič 2000: 150)

O Tomizzi, kot najpomembnejšem avtorju za italijansko istrsko književnost, je nekaj diplomskih nalog o njegovih delih napisanih tudi v slovenskem prostoru, denimo Neža

Čebren Lipovec se je ukvarjala s figuro slovenske ženske v izbranih Tomizzovih romanih, Daniela Zeljko je pisala o Istri v istrski trilogiji, Luka Lisjak Gabrijelčič je razpravljal o mestu, meji in identiteti v izbranih romanih F. Tomizze, Paolo Pozzi pa je v svojem magistrskem delu analiziral Tomizzovo mladinsko književnost, v svoji doktorski disertaciji z naslovom *Kolizijske kulture u prozi Fulvija Tomizze* pa je o njem pisal tudi Živko Nižić. O njem pišejo tudi: Joseph Strutz, ki se ukvarja z medregionalnostjo v književnosti, Guido Crainz v sklopu svoje monografije o eksodusu (*Il dolore e l'esilio: l'Istria e le memorie divise d'Europa*), Carmelo Aliberti, ki ga definira kot pisca z meje in poudarja razkol med slovansko in italijansko kulturo in občutek izkoreninjenosti, ki se ob tem pojavi,¹ Sanja Roić v razpravi *Il fantastico istriano di Fulvio Tomizza* (ukvarja se z legendami in ljudskimi reki, ki znotraj nekaterih avtorjevih del ustvarjajo dimenzijo fantastičnosti) in Paolo Leoncini, ki piše o identiteti posameznika in njegovem odnosu do zemlje na primeru *Materade*.

Študij in razprav na temo Tomšiča in Tomizze je torej precej, a nisem doslej zasledila nobene študije, ki bi ju neposredno primerjala med seboj, zato sem se odločila, da istrsko tematiko prek njiju povežem v skupno, dvopredmetno diplomsko nalogo.

V diplomski nalogi bom najprej na kratko predstavila Istro kot pokrajino, njeno politično zgodovino (politika je močno zaznamovala življenje Istranov, kar je enkrat bolj, drugič spet manj razvidno tudi iz življenja literarnih junakov obeh avtorjev), nato bom opredelila pojem prostora in predstavila nekaj teorij najvidnejših avtorjev (M. Bahtina, J. Lotmana, B. Westphala), ki so se ukvarjali s študijami literarnega prostora, in ki mi bodo v pomoč pri sami analizi literarnih del.

Prav tako bom upoštevala tudi pojem regije, pri čemer mi bo v oporo članek Mirana Hladnika (*Regionalizem in slovenska književnost*), gradivo s področja geografije v povezavi z literaturo, ki je zadnje čase še zlasti v ospredju in ki bo obravnavano temo pomagalo razsvetliti še na nekoliko drugačen način. Izbrala sem šest literarnih del, od vsakega avtorja po tri prozna dela, v katerih je istrski literarni prostor še posebno izpostavljen. Pri tem bom pozorna na različne aspekte: pojavnost empirično preverljivih toponimov, binarne opozicije mesto vs. podeželje ter zunanji vs. notranji prostori (njihova prisotnost in pomen) in odnos literarnih junakov do istrske zemlje in pokrajine, tudi v luči menjavajočih se političnih razmer. Analizi bo sledila še primerjava del obeh avtorjev (pri primerjavi bom seveda pozorna tudi na dejstvo, od kod avtorja izvirata – kako je predstavljena Istra skozi prizmo Tomšičevih

---

¹ Iz pogovora z Milanom Rakovcem: <http://zarec.hr/system/issue/pdf/352/258.pdf>, 15. 7. 2016, 13:34

in Tomizzovih oči, upoštevajoč dejstvo, da je prvi v Istro priseljen, slednji pa je pa rojen Istran). Sledile bodo zaključne ugotovitve in sklep ter prevodi italijanskih citatov.

2. ISTRA SKOZI ČAS

Istra je polotok na severu Jadrana, ki se razprostira na območju treh držav: Republike Italije, Republike Slovenije in Republike Hrvaške. Segajo od Milj (Muggie) na zahodu do naselja Volosko pri Opatiji.

Istra je bila naseljena že v paleolitikumu, mreža naselij, t. i. kaštelirjev pa se je razvila v predrimskem obdobju. V času Rimljanov je polotok doživel razcvet: zgrajene so bile kolonije, posestva, ravno tako pa cesta, ki je Istro povezovala s cesarstvom. Po propadu Rimskega cesarstva so Istro zasedli Langobardi in Goti. V 8. stol. so jo zasedli Franki, kmalu pa so se nanjo, predvsem v njeno zaledje, naselili prvi Slovani – to je prvi organizirani priseljenjski val Slovanov na to območje, ki je potekal več stoletij. V 13. stol. se je začelo naslednje pomembnejše obdobje, in sicer obdobje Beneške republike (pod njeno oblastjo so bile zahodne in južne obale Istre, osrednji in vzhodni del pa sta ostajala v okviru vojvodine Kranjske). Potem ko je v 15. in 16. stol. razsajala kuga in se je število prebivalstva drastično znižalo, so Benečani s svojih južnih jadranskih ozemelj v Istro začeli naseljevati slovansko prebivalstvo iz Dalmacije in Črne Gore. Tudi turški vpadi so še dodatno popestrili demografsko sestavo prebivalstva, s prihodom čakavskih beguncev iz Zahodne Bosne, Like in drugih delov Hrvaškega primorja. Potem ko je Beneška republika l. 1797 propadla, je nastopilo kratko obdobje Ilirskih provinc. To je obdobje, ko je njihova ustanovitev Istro združila in hkrati tesneje povezala z Ljubljano in srednjeevropskim prostorom. (Zupančič 1997: 309) Kasneje so Istri zavladali Habsburžani in oblast ohranili vse do konca 1. svetovne vojne, Istra pa je ohranila ozemeljsko enotnost še med obema vojnama, v obdobju fašistične Italije. (Zupančič 1997: 309) Po 2. svetovni vojni je ponovno prišlo do nove politične razmejitve, ustanovljeno je bilo namreč Svobodno tržaško ozemlje s Conama A in B, ki je severozahodni del Istre razdelila na dvoje, veljavno pa je bilo do leta 1954. Takrat je z Londonskim memorandumom in nato dokončno še Osimskim sporazumom (1977) Istra dokončno pripadla Jugoslaviji. Tu pa so se l. 1990 začele razmere zaostroovati, Slovenija in Hrvaška sta se osamosvojili. Večji del Istre je tako pripadel Hrvaški in manjši, severni del Sloveniji. Meja med njima še dandanes ni v celoti določena.

3. PROSTOR IN ČAS: LITERARNO-TEORETSKA IZHODIŠČA

Prostor je kategorija, primarna entiteta, s katero se že od nekdanjih, zadnja leta pa še intenzivneje, ukvarja marsikatera humanistična kot tudi naravoslovna znanost. Je objektivna danost, zaznamovana tako družbeno kot kulturno, z njim pa je tesno povezana tudi identiteta, na eni strani kolektivna, na drugi individualna (določena okolja in kraji so prostor prepričanj, verovanj, vrednot in z njimi povezanih čustev). Prostor je tako tudi ključna sestavina fiktivnega sveta, je ozadje in kontekst življenja likov ter njihovih medosebnih odnosov. (Novak Popov 2006: 240)

Kot navaja Marko Juvan v študiji (*Prostorski obrat, literarna veda in slovenska književnost: uvodni zaris*), se je še zlasti od devetdesetih let naprej med humanisti začela menjavati znanstvena paradigma iz zgodovinskega v prostorsko spoznavanje sveta. Prostorski obrat je napovedoval že Foucault, prva sta pa prek sklicev na njegove in Lefebvrove spise izrecno poimenovala humanistični geograf Edward Soja in Fredric Jameson leta 1991; pojem prostorskega obrata sta namreč vključila v svoje diagnoze postmoderne kot dobe poznega kapitalizma, množične potrošnje, globalizacije trga in dela itn. (Juvan 2013: 6) Vsi ti dejavniki pa naj bi tudi s podporo sodobnih komunikacijsko-prevoznih tehnologij privedli do postmoderne zgostitve prostora in časa. (Juvan 2013: 6, 7) V razpravi avtor nadalje omenja še Fernanda Braudela, ki je že l. 1987 trdil, da podnebje in druge naravne danosti globoko in dolgotrajno pogojujejo družbeno-ekonomsko in kulturno zgodovino določenega zemljepisnega območja, ter Georga Simmela, ki je še pred Braudelom, leta 1903 opozoril, da »prostor ni le naravna danost ali vsebnik, ki vključuje vase družbo in jo določa, temveč da so družbena razmerja, oblike in politike tiste, ki geografski prostor projicirajo, mu dajejo vsebino in pomen.« (Juvan 2013: 7) Ravno to je srž prostorskega obrata, ki sta ga vpeljala Foucault in Lefebvre.

Spodaj sledi kratka predstavitev teorij najvidnejših avtorjev, ki so razpravljali o omenjeni tematiki. Te bodo nekakšno »orodje«, s pomočjo katerega bom predstavila problematiko prostora v samih literarnih tekstih.

3.1 Bahtin in kronotop

Čas in prostor sta kategoriji, ki sta neločljivo povezani in ravno zvezo njunih odnosov v literaturi je Bahtin v svoji razpravi *Oblike časa in prostora v romanu* (1982) poimenoval z grškim terminom kronotop, kar pomeni v dobesednem pomenu »prostorčas«. Gre torej za oblikovno-vsebinsko literarno kategorijo, za katero je značilno odstiranje znamenj časa v prostoru in hkrati opomenjanje prostora v dimenziji časa. (Bahtin 1982: 219) Prostorska in časovna znamenja se povezujejo v pomenljivo celoto in določajo podobo človeka v literaturi, Bahtin pa daje prednost predvsem prostorskosti. Kronotopi so preplet družbenosti, zgodovinskosti in prostorskosti besedilnega sveta (Juvan 2013: 13), hkrati pa nosilci zgodbenosti – so središčne točke, na katerih gradijo poglavitni dogodki v romanu. Od kronotopov je odvisna tudi umetniška enotnost literarnega dela in njegovo razmerje do dejanske stvarnosti (Bahtin 1982: 357), kot oblikovno-vsebinska teorija pa določa v precejšnji meri tudi podobo človeka v literaturi.

3.1.1 Antični tipi kronotopa po Bahtinu

V omenjeni razpravi Bahtin navaja tri antične tipe kronotopov: pustolovski roman preskušnje, vsakdanji pustolovski roman ter antično biografijo in avtobiografijo.

Za prvega je značilno široko in raznoliko zemljepisno ozadje, veliko je razmišljanj o različnih temah. Bistvo pustolovskega časa je v grških romanih, v katerih ni nikakršne naravne in življenjske cikličnosti, ki bi vanj vnesla red. V njih prevladuje logika čiste naključnosti (npr. »na lepem«, »komaj«, »pozneje«, »igra usode« ipd.), to pomeni, da se v človeško življenje mešajo iracionalne sile (sile usode, bogovi, čarovniki itn.). Tu so ključni posamezni motivi kot bistvene zgodbene sestavine: motiv srečanja – ločitve, izgube – najdenja, prepoznanja – neprepoznanja, ki so ključni elementi zapleta, vrha ali razpleta dogajanja.

Pri drugem tipu, ki ga navaja Bahtin, se v vsakdanjem pustolovskem romanu mešata tako pustolovski kot vsakdanji čas, bistveni element pa je metamorfoza. Na podlagi preobrazbe namreč nastaja tip prikazovanja človeškega življenja na različnih stopnjah življenjske poti – bistvena je človeška odgovornost, zaradi nje se pojavi krivda, ki očisti in izboljša človeka (pri tem tipu so izrednega pomena motivi kaznivih dejanj in kazenskih procesov). Za ta tip je značilen konkreten prostor, napolnjen z resničnim časom. Kot tipična primera avtor navaja deli *Satirikon* in *Zlati osel*.

Za tretji tip pa predstavlja osnovo kronotop življenjske poti človeka, ki išče resnično spoznanje, na tej poti junak navadno doživi krizo, ki ji sledi prerod. Pot človeka je tako navadno razdeljena na postaje: domišljava nevednost – samokritični dvom – spoznanje samega sebe – resnično spoznanje.

Kot je že zapisano zgoraj, so izrednega pomena motivi, ki so – kot pravi Bahtin – kronotopični že sami po sebi. Poleg **srečanja** in **poti** sta zelo pomembna (pa tudi za nadaljnjo analizo relevantna) kronotop **mesta** in kronotop **meje**. Za kronotop mesta avtor navaja primer romana *Gospa Bovary*, kjer se dogajanje odvija v »podeželskem mestecu«, za katerega pravi, da je to kraj s cikličnim časom (navedeni so le dnevi, tedni, meseci), saj se v njem nič ne dogaja, ponavljajo se iste vsakdanje stvari in teme pogovorov (Kolmanič 2015: 7). Omenila sem še kronotop meje; ta je povezan z motivom srečanja in posledično življenjskim preobratom, odločitvijo ali krizo, ki spremeni življenje, pri čemer sta prisotna tudi strah in dvom glede prestopa meje. (Bahtin v Kolmanič 2015: 7)

Naj nazadnje kot po Bahtinu pomemben dejavnik navedem še jezik. Jezikovni znak po Bahtinu je skupek družbenih procesov oz. konteksta, je konstrukt socialno delujočih ljudi v njihovi interakciji. V kolikor se ta spreminja, se spreminja tudi znak. Jezik pa je dialoški pojav in dialoška oblika se uresničuje predvsem v zvrsti roman, saj omogoča heteroglosijo – mnogojezičje. Gre za družbeno-kulturno situacijo, v kateri se uveljavljajo in medsebojno osvetljujejo različni družbeni jeziki, narečja, socialne in funkcijske zvrsti, stili, žanri in z njimi povezani nazorji, vrednote ter ideologije. (Bahtin 1982: 60, 61)

V povezavi s kronotopom se mi zdi pomembno izpostaviti še avtorjev vidik, ki ga navaja tudi Miha Javornik v eni od svojih razprav. Kronotop literarnega dela je namreč omejen in določen tudi z avtorjevim vidikom, z njegovim odnosom do sveta ter njegovo predstavo o prostoru in času. Kako sta v literarnem delu povezana prostor in čas, se namreč razkriva avtorjeva podoba realnega sveta, ki mu sam avtor pripada. (Javornik 1986: 65)

3.2 J. Lotman in semiosfera

Eden vidnejših literarnih teoretikov je zagotovo tudi J. Lotman, ki se je med drugim ukvarjal s semiotiko. Uvedel je koncept t. i. semiosfere, t. j. prostora, znotraj katerega se ustvarja pomen, in hkrati prostora, potrebnega za obstoj in delovanje jezika. Semiosfere so torej znakovno predstavljeni prostori kot modeli zunajbesedilne resničnosti (Juvan 2013: 13), z njimi pa je seveda povezana tudi sama prostorskost literarnega dela. »Kultura se organizira

v obliki določenega 'prostora in časa' in zunaj te organizacije ne more obstajati.« (Lotman 2006: 188)

Lotman se je v sklopu semiotičnega prostora ukvarjal tudi s pojmom meje, kar je glede na temo pričujoče naloge še posebno relevantno. V vsaki kulturi je namreč prisotna binarnost in vsaka kultura začne z delitvijo sveta na notranje in zunanje. Meja, kot nujna komponenta semiosfere, ima dvojno funkcijo: lahko ločuje ali združuje. Pripada namreč dvema kulturama, tj. dvema semiosferama, ti pa mejo obdajata vsaka s svoje strani. (Lotman 2006: 193) Kulture vmesnih ozemelj po Lotmanu namreč z mejami ustvarijo »svoj lastni tip organizacije«, pa tudi »svoj lastni tip zunanje dezorganizacije.« (Lotman v Škulj 2005: 353) Gre za prehajajoči prostor, kjer se mejna črta oblikuje z drugimi kulturami, hkrati pa ima vsak prostor lastno kulturno individualnost. Meja tako hkrati združuje in razločuje, je pravzaprav območje semiotskega večjezičja, znotraj mejnih con pa je konstantno prisoten soobstoj razlik. Na takih območjih je v interakciji z drugo kulturo stalno prisotna izmenjava, pri tem pa seveda prihaja do izraza tudi individualnost posameznega prostora, ki ga ločuje od drugega prostora. (Škulj 2005: 353) Kot sem že zgoraj zapisala, so za semiosfere značilne različne oblike binarnosti, npr. odnos center-periferija in bilingvizem, s čimer se bom ukvarjala pri analizi literarnih tekstov in problematiko osvetlila s konkretnimi primeri iz besedil.

3.3 Westphal, spaciotemporalnost, geokritika in prostorski obrat

Bertrand Westphal je eden najvidnejših teoretikov na področju geokritike. Svoja teoretska orodja uporablja tako v spacialnih interpretacijah Sredozemlja, Srednje Evrope, Pariza, Trsta, pa tudi drugih krajev in območij, avtor pa se opira na ideje in dognanja ostalih avtorjev, ki so se ukvarjali/se ukvarjajo z omenjeno tematiko – Foucaulta, Lefebvra, Jamesona, Soje in ostalih. (Juvan 2013:13) Westphal na območju književnosti oznanja geocentrični obrat, ki obenem oznanja tudi spremembo od literarne vede k neki novi, interdisciplinarni vedi o zemeljskem prostoru, k stroki, ki jo sam oblikuje v sečišču postmoderne filozofije, semiotike, humanistične geografije, kulturnih študij, umetnostnih ved, geozgodovine in antropologije. (Juvan 2013:14) Naloga geokritike mu je pokazati, kako se prek mnogoterih besedilnih perspektiv (»multifokalizacije«) in literarno zamišljenih prizorišč zgodovinsko razgrinja večplastno, ambivalentno, konfliktno, večkulturno dojetje nekega konkretnega, resničnega kraja, pokrajine, regije. Prostorski oz. geocentrični obrat torej označuje intelektualno gibanje, ki v različnih humanističnih vedah poudarja pomen prostora

in časa, geokritika pa je metoda literarne analize in literarne teorije, ki se uporablja v študijah geografije prostora.

3.4 Regionalizem

Slovar slovenskega knjižnega jezika razlaga regionalizem kot »prizadevanje, da se določenemu področju, pokrajini prizna poseben ekonomski, družbenopolitični, kulturni položaj« (politični pomen), v literarnem pomenu pa predstavlja »poudarjanje pokrajinskih značilnosti v leposlovju«.

Že v 19. stoletju se je z besedo regionalizem oblikoval oz. poudaril predvsem njen politični pomen, mnogokrat tudi s slabšalnimi podpomeni, danes pa pomeni pojem mednarodnega povezovanja zunaj mednarodnopravnih omejitev, torej sodelovanja delov držav z deli drugih držav. (Hladnik 1998: 103) Na Slovenskem je debata o regionalizmu zamejena z leti 1918 in 1945, pomen literarnega regionalizma pa je imel negativni politični pomen, saj naj bi predstavljal grožnjo jugoslovanskim integracijskim procesom. (Hladnik 1998: 106) Kot dalje navaja Hladnik, je regionalna literatura tista, ki poudarja pokrajino, v kateri se dogaja, pokrajina sama pa določa značaj in delovanje ljudi (kar se odraža tudi v obravnavanih delih Tomšiča in Tomizze).

V sklopu slovenske književnosti avtor navaja prav tiste slovenske regije, znane že iz srednjega veka: Kranjsko, južno Štajersko, ogrsko Slovenijo, Goriško, južno Koroško in del Istre. Leta 1918 je nastala Slovenija kot nacionalna upravna enota, vendar sta ji ostala le dva upravna centra nekdanjih dežel: Ljubljana in Maribor, ostali regionalni centri Trst, Gorica, Reka in Celovec pa so ostali zunaj nje. Šele kasneje so začeli te izgubljene centre nadomeščati novi, zlasti Koper in Nova Gorica. (Hladnik 1998: 105)

Znotraj pokrajinske književnosti je še zlasti v ospredju politično odrezana Primorska, pa tudi druge obrobne pokrajine, ki dokazujejo, »da regionalna literatura v slovenskem primeru ne podpira drobitve političnega prostora, ampak je regionalizem v literaturi izraz stremljenja k nadregionalni tvorbi, k zedinjenemu slovenstvu.« (Hladnik 1998: 114)

4. PROSTOR NA STIČIŠČU GEOGRAFIJE IN LITERATURE

4.1 Prostor v luči literarne geografije

Področje literarne geografije se še zlasti razvija v zadnjih treh desetletjih. Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja je namreč v različnih humanističnih vedah na pomenu začela pridobivati kategorija prostora in z njim tudi področje družbene geografije. Vse do tedaj je namreč vodilno vlogo pri obravnavi raznih področij in tematik bil v ospredju čas, z njim pa seveda področje zgodovine.

Da bi kar najbolje predstavila področje literarne geografije, se bom ponovno vrnila k pojmu prostorskega obrata, ki je ključnega pomena za omenjeno področje. V razmerju do geografije lahko omenjeni pojem pomeni dvoje: lahko gre za zasuk k prostoru na splošno, znotraj različnih ved (ne samo geografije) in hkrati seže onstran akademske sfere; lahko pa označuje situacijo, »ko se vede obrnejo h geografiji kot dobaviteljici prostorskih konceptov, pristopov in inspiracije.« (Baskar 2013: 28) Pojem prostorskega obrata je vpeljal in ga sistematično skušal opisati v knjigi *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory* geograf Edward Soja, ki govori predvsem o drugi od zgoraj omenjenih smeri tega pojava. Želel si je, da bi geografija s prostorskim obratom glede na ostale vede na neki način pridobila veljavo in z njimi postala enakopravna, saj je dotlej imel občutek, da je v primerjavi z ostalimi vedami nekoliko zapostavljena. Predvsem v primerjavi s historicisti, ki so bili njegovi največji nasprotniki, in bi naj bili odgovorni za privilegiranje kategorije časa in zgodovine na škodo prostora in geografije. Soja si je prizadeval, da bi geografija kot veda pridobila intelektualni prestiž tudi onkraj okvirov lastne vede in da bi pri njej iskali navdih in ideje tudi drugi. To se je še zlasti v zadnjih letih tudi udejanjilo. (Baskar 2013: 29, 30) Naj poudarim še dejstvo, da so se pred Sojo s prostorskim obratom ukvarjali tudi drugi teoretiki – negeografi (npr. M. Foucault, H. Lefebvre, John Berger, idr.).

S prostorom in časom oz. razmerjem med njima se v povezavi z geografijo ukvarjajo različne humanistične vede (npr. filozofija, antropologija, umetnostna zgodovina idr.), sama pa se bom seveda osredotočila na povezavo geografije z literarno teorijo. Mike Crang, teoretik na področju kulturne geografije, je v delu *Cultural Geography* zapisal: »Geography and

literature are both writings about places and spaces. They are both process of signification, that is, process of making places meaningful in a social medium.«² (Crang 1998: 44)

Zato je verjetno tudi samo razmišljanje o prostorskem obratu najintenzivnejše ravno v interakciji med tema vedama in ravno iz tega razloga je poimenovanje »literarna geografija« primerno tako za pod-polje ene kot druge vede (Baskar 2013: 34). Baskar v članku nadalje izpostavi še Michela Collota, ki je s svojo definicijo literarne geografije pritegnil širšo geografsko, antropološko in sociološko problematiko prostora in kulture:

Literarno geografijo tu opredeljuje prostorska umeščenost literarne produkcije kot izhodiščni predmet, ki pa se mu v poznejšem razvoju pritakne subjektivna in imaginarna razsežnost. Prostorski kontekst literarne umetnine kot prvotni predmet geografije literature zadeva vpliv prostora (geografskega okolja, kraja, miljeja ipd.) na literarno umetnino. Literarna geografija lahko temelji na geografskem determinizmu po zgledu Montesquieuja, vendar je naivni determinizem le ena možnih oblik, saj je mogoče prostorski kontekst subtilizirati, če upoštevamo dodatne registre, zlasti socialnega in kulturnega. (Baskar 2013: 35)

Collot izpostavi še naslednje: medtem ko se je zgodnja literarna geografija ukvarjala predvsem s kartiranjem in preučevanjem krajev, ki so vplivali na literarno umetnino, pa je hkrati pozabila na delovanje v obratni smeri, in sicer »kako literarna umetnina, s tem ko gradi svoj lastni imaginarni prostor, zunajliterarni kraj tudi transformira.« (Baskar 2013: 35) Področje kartografije je tako zajelo kartiranje na eni strani dejanskih krajev, na drugi pa poskuša kartografsko umestiti napol imaginarne in v celoti imaginarne kraje. Tako je nastal projekt kartiranja prostora v literaturi in literature v prostoru.

S problematiko prepleta literarne vede, geografije in kartografije se v monografskem delu *Die Geographie der Literatur: Schauplätze, Handlungsräume, Raumphantasien* ukvarja tudi Barbara Piatti, ki izhaja iz binarne opozicije empirični/geografski vs. literarni prostor. Pri tem razlikuje več vrst literarno konstruiranih prostorov: fikcionalizirane, literarizirane in prostore fikcije. Prvi in drugi temeljijo na dejansko obstoječih prostorih, medtem ko so slednji produkt ustvarjalne imaginacije. (Piatti v Perenič 2012: 568) V omenjenem delu je avtorica predstavila tudi nekaj primerov literarnih zemljevidov iz svetovne literature, samo kartiranje literature, pa tudi sheme organizacije dogajalnih prostorov in analizo literarnih podob pokrajin. (Perenič 2012: 572)

---

² Tako geografija kot literatura se ukvarjata s pisanjem o krajih in prostorih. Obe sta procesa opomenjanja, skratka tista procesa, s katerima kraji pridobivajo na pomenu v neki socialni sredini (prevedla P. Š.).

V slovenskem prostoru sta se z omenjeno tematiko ukvarjala tudi Mimi Urbanc in Marko Juvan v razpravi *Na stičišču literature in geografije: literatura kot predmet geografskega preučevanja na primeru Slovenske Istre*. Uvodoma sta najprej predstavila začetke zблиžanja geografije in literarne vede. Pravi začetki dogajanja na tem področju segajo v šestdeseta in sedemdeseta leta 20. stoletja z Edwardom Relphom, Ann Buttimer, Davidom Lowenthalom in Yi-Fu-Tuanom. Slednji je »skoval termin 'humanistična geografija' in uvedel izraz 'sense of place', ki meri na subjektiven nabor občutkov in vtisov, ki jih posamezniki povezujejo z določenim krajem.« (Urbanc, Juvan 2012: 298) Nadalje navajata, da se v procesu pisanja v razmerju do geografskega izkustva in imaginacije zamišlja besedilni prostor, ki se lahko na stvarne geografske prostore nanaša, jih ustvarjalno kombinira, abstrahira, posplošuje, lahko pa od njih odstopa ali prek njih razpira drugačne prostore, 'heterotopije', kot jih je imenoval Foucault. (Urbanc, Juvan 2012: 299) Še zlasti izpostavi metaforo »pokrajina je besedilo«; za nove, postmodernistične smeri proučevanja pokrajina ni več samo materialna, fizična stvarnost, ampak družbeni in kulturni tekst. Pomembno ni samo, kako je pokrajina oblikovana, marveč tudi pomeni, ki so ji bili pripisani in izkušnje, ki jih je generirala. (Urbanc 2012: 207) Avtorja sta na primeru Istre lepo prikazala povezovanje obeh disciplin, tudi prek konkretnih primerov leposlovnih tekstov. Mimi Urbanc je o tej temi pisala še v delu *Pokrajinske predstave slovenski Istri*, v kateri je analizirala pomen pokrajine za ljudi in spreminjanje dojemanja Istre glede na družbene, politične in druge spremembe.

V doktorski disertaciji z naslovom *Istra v sodobni slovenski književnosti* piše tudi Vladka Tucović. Avtorica je analizirala pripovedni prostor v v izbranih proznih opusih Marjana Tomšiča, Edelmana Jurinčiča, Franja Frnčiča in Vanje Pegana, pri čemer je upoštevala najrazličnejša spoznanja geografije, folkloristike, antropologije itn. in zelo natančno razdelala istrske mikrolokacije ter tako skušala ugotoviti, katere so skupne karakteristike istrske literature, ki jo znotraj sodobne slovenske književnosti delajo posebno. Sama sem izbrala bistveno manjši korpus besedil, analiza prostora je nekoliko manj razdelana, saj sem se želela osredotočiti bolj na samo primerjavo med avtorjema.

5. ANALIZA DOGAJALNEGA PROSTORA V IZBRANIH DELIH MARJANA TOMŠIČA

Istrska tematika je danes živo prisotna tako v literarnih delih slovenskih, italijanskih kot tudi hrvaških avtorjev, sama pa sem se osredotočila na najvidnejša predstavnika na eni strani slovenske, na drugi strani italijanske sodobne književnosti. Pri vsakem od obeh avtorjev sem izbrala po tri dela, kjer je Istra kot literarni prostor še posebno izpostavljena, in sicer pri Tomšiču dela *Šavrinke* (1986), *Óštrigéca* (1991), in *Zrno od frmentona* (1993). Najprej bom vsako delo na kratko predstavila, se znotraj vsakega izmed njih poglobila v same dogajalne prostore ter jih na podlagi primerov iz besedil in s pomočjo teoretskih izhodišč, predstavljenih na začetku dela, tudi analizirala.

5.1 ŠAVRINKE

To je roman, ki je izšel leta 1986 in med drugim tudi prejel prvo nagrado na natečaju *Kmečkega glasu* v letu 1985. Tematiko dela napoveduje že sam naslov, osrednji lik v romanu je šavrinca, potovka Katina iz Gračišča, ki tako kot njene sotrpinke hodi po Istri, nabira jajca in jih nato v Trstu prodaja ter si tako služi kruh. Čas dogajanja ni nikjer natančno določen, po nekaterih podatkih v besedilu pa lahko sklepamo, da je dogajanje umeščeno med obe vojni: prisotnost karabinjerjev³ in lire⁴ kot plačilne valute.

5.1.1 Pot vs. dom

Prvo poglavje se prične s Katininem vračanjem domov, torej na poti, medtem ko v polsnu na svojem oslu razmišlja o svojem prvem potovanju v vlogi jajčarice. In ravno pot je eden izmed tistih dogajalnih prostorov, ki je prisoten v vsakem poglavju. Je nekako osrednji dogajalni prostor romana; Šavrinke namreč več časa prebijejo na cesti kot v zavetju domačih ognjišč. Z delom potovk pričnejo že v najstniških letih, Katina je tako z mlajšo sestro šla v Istro prvič na pot, ko je bila stara šestnajst let. Naj izpostavim še dejstvo, da je se je takrat povsod hodilo peš (tudi Katina in sestra Cilja sta se prvič na pot odpravili peš), Šavrinke pa so

---

³ »Žganjekuha je bila tiste čase najstrožje prepovedana, in kogar so karabinjerji zalotili, ta je plačeval kazen tudi po deset let [...]« (Tomšič 1986: 156).

⁴ »Katina je vedela, da ji lahko posodi. Ne bodo ji sicer vrnilo lir, ali dali ji bodo jajca« (Tomšič 1986: 69).

morale najprej trdo delati, da so si s prigaranim denarjem lahko kupile osla, ki je bil za potovke izrednega pomena, saj so tako Šavrinke lahko naenkrat prodale več jajc in kmečkih pridelkov. Ko so se utrujene vračale proti domu, so na hrbtih oslov večkrat zadremale. Te živali niso bile zgolj »prevozna sredstva«, ampak na neki način tudi prijatelji teh delavnih žena. Sicer so takrat že vozili avtobusi, a so bili ti večinoma namenjeni le premožnejšim:

»Kmet se je v tistih časih peljal s korjero⁵ v Trst le, če ga je kača pičila ali če mu je pretila kakšna druga resna nevarnost. S tistimi karocami⁶ so se vozili le tržaški trgovci in premožnejši ljudje.« (Tomšič 1986: 19)

Zanje je pot osrednjega pomena: s potovanjem po različnih istrskih krajih nabirajo jajca, pa tudi druge domače izdelke, ki jih nato v Trstu prodajo. V mestu pa kupijo potrebščine, do katerih je v zaledju težje priti (milo, petrolej, platno, ipd.), ki jih potem prodajajo po vaseh za jajca. Pot je na nek način tudi vez med domom in svetom, med podeželjem in mestom, hkrati pa tudi med slovanskim in italijanskim. V obalnem delu Istre je pogostejši jezik italijanščina oz. italijansko istrsko narečje, za notranjost Istre pa sta značilna slovensko in hrvaško istrsko narečje, v katerih je seveda tudi veliko italijanizmov, npr. »pržon« (zapor), »furbast« (zvit, premeten), »darálo je« (trajalo je) in furlanizmov kot npr. »pipati« (kaditi). Ravno na teh primerih lahko vidimo, kako pomemben dejavnik kronotopa je jezikovni znak, ki je – po Bahtinu – dialoški pojav, kot tak pa omogoča mnogojezičje. Na tem mestu je pomembno izpostaviti še kronotop meje: šavrinke se namreč vsakodnevno srečujejo tako z italijansko kot hrvaško govorečim prebivalstvom, lahko pa bi rekli, da je v *Šavrinkah* meja območje, ki predvsem združuje. Na mejnem območju je (po Lotmanu) konstantno prisoten soobstoj razlik, kar se lepo kaže še zlasti v večjezičju. Šavrinke se namreč zavedajo, da je znanje italijanskega jezika ključno za boljšo prodajo domačih izdelkov v Trstu, zato okoliščinam in krajem primerno izbirajo jezik, narečje oz. register.

Šavrinke so torej bile veliko zdoma, doma pa so jih čakali lačni otroci. Da bi družinam zagotovile dostojnejše življenje, so morale hoditi v Trst, medtem ko so možje obdelovali njive in polja ter čuvali otroke. Katini je hudo, da ne more preživeti več časa z otroki, ki jo močno pogrešajo, a tako ona kot njen mož Matija se zavedata, da drugače ne gre, saj so lire, ki jih je s prodajo jajc Katina prinašala domov, družino reševale pred revščino.

Zanimivo je opazovati Katinin odnos do poti: ko je bila mlada, je pot dojemala kot trdo in neizprosno: »Slama pa je bila mehka, prav nebeško mehka v primerjavi s kruto in trdo

---

⁵ korjera - avtobus

⁶ karoca – voz, kočija

cesto.« (Tomšič 1986: 15) Z leti in izkušnjami (čeprav ni bilo vedno lahko in jo je pot tudi kasneje večkrat postavila na preizkušnjo), pa jo je vzljubila. Pot je postala del njenega življenja. Mesec dni po rojstvu tretjega otroka se je kljub moževemu neodobravanju ponovno napotila v Istro, saj ni in ni znala več živeti brez vsakodnevnih potovanj, ki so postala način njenega življenja:

Tako je nekaj prišlo vanjo, nekakšna sila, nervoža, in je morala iti. [...] Torej je Katino vlekla na pot potepuška kri, ki se je z leti razbohotila v njej kakor bršljan. Pognala je neštete koreninice. Katina zdaj enostavno ni mogla več živeti brez Rapavela, Prhatov, Soldatičev, brez Vrha, Lozičev, Senja, brez Klaričev, Dobrove . . . Ni mogla več živeti brez teh dolgih belih cest in poti, brez teh dolin, skozi katere je hodila, brez vseh teh njiv in njivic, ki jih je videvala. (Tomšič 1986: 64, 65)

Katinino življenje je bilo torej ključno zaznamovano s potjo, saj jo je ta povezovala z mnogimi kraji in seveda z ljudmi. Lahko rečem, da je pot postala tudi del njene osebne identitete, kar je še posebno nazorno prikazano na zadnjih straneh romana, ko je glavna junakinja že v zrelih letih svojega življenja: »Te poti . . . ta romanja sem in tja . . . so se prepletla z njo, vse to je postalo del nje, tako močno del nje, da brez tega ne bi mogla več živeti. [...] In na vseh poteh je ostajalo vedno več nje, te brižne Katine. [...] Krotovičila jo je burja, ovijal mraz, žgala pripeka, ona pa je kar naprej hodila, hodila, hodila.« (Tomšič 1986: 306, 307)

Kot lahko vidimo, je pri *Šavrinkah* torej za samo pripoved ključen kronotop poti, ki privede do srečevanj z različnimi ljudmi, z drugačnimi jeziki oz. narečji. Za kronotop poti je značilen tudi prerod oz. neka pozitivna sprememba, ki je lepo vidna pri glavni junakinji Katini, saj jo je pot močno zaznamovala, utrdila ter izboljšala kot osebo.

5.1.2 Podeželje vs. mesto

Pot je Šavrinke dnevno vodila od istrskih vasi v zaledju Istre do obalnih mest: Kopra, Izole in Pirana, predvsem pa Trsta, ki je v omenjenem romanu od vseh mest tudi najbolj izpostavljeno (Izola in Piran sta le omenjena, v Kopru pa so se Šavrinke vkrcale na parnik, ko so šle v Trst). Prvič je omenjen že v prvem poglavju, ko se Katina nestrpno veseli svoje prve poti v Trst. Trst pomeni Šavrinkam preživetje, saj tu največ zaslužijo, hkrati pa kupijo dobrine, ki jih v zaledju ni. Z opozicijo podeželje vs. mesto je tesno povezano tudi nasprotje obala vs. zaledje, saj so bila mesta na območju obalnega pasu bogatejša v primerjavi z vasmi

v notranjosti Istre, večinsko prebivalstvo pa je bilo italijansko. Poleg Trsta so izpostavljena še nekatera manjša istrska mesta, kot sta npr. Buzet in Motovun.

Sama meja v Šavrinkah ni bistveno tematizirana, pojavlja se kot kraj začasnega prehoda, ko se Šavrinke odpravljajo v Trst.

5.1.3 Odnos do zemlje in pokrajine

Istrani so močno navezani na svojo zemljo in njeno naravo. Včasih se kaže kot prijazna in darežljiva, spet drugič kot trda in neizprosna. Za Istrane, še zlasti v obdobju med vojnami, je izrednega pomena obdelovalna zemlja – je ekonomska vrednota, ki predstavlja vir preživetja in ljudem zagotavlja varnost. Med kmeti in fizičnim okoljem pa se je ustvaril tesen odnos in zemlja ni bila več le ekonomska, marveč je postala tudi kulturna in družbena vrednota, po drugi strani pa so tisti na robu preživetja zemljo dojemali negativno. (Urbanc 2012: 202) Tako je v *Šavrinkah* moč najti tako pozitivno kot negativno naravnost do zemlje. Potovka Urša pravi: »Istra je tužna, Istra je kamen ino malo zemlje.« (Tomšič 1986: 104) Podobnega mnenja je tudi kmet Bučič: »Istra bo zmerej tužna Istra, prav takšna bo čez stu let, kakor je zdaj. Bi reko, da je tako usojeno. Kar je usojeno, se ne da spremenit.« (Tomšič 1986: 105) Junaka sta resignirana, vdana in v Istri ne vidita možnosti za boljše življenje, pri Katini pa je moč opaziti oboje, tako negativen kot pozitiven odnos. Potem ko je videla bedo obubožane družine, ki je ostala brez vsega, jo je teta Nina pobarala: »Eh, eh, kakšna si mi danes Katinica! Kaj te je sam vrag srečal?« »Bog me nanka ni mogel, zakaj na tej zemlji ga ni, ga ni blo in ga ne bo,« je odgovarjala. (Tomšič 1986: 71) Pokrajina je skozi Katinine oči tudi dobivala podobo človeka, bila je na nek način personificirana – neke mrzle noči, ko je iskala zavetja, je sredi najhujšega snežnega meteža potrkala na vrata hiše neke ženice, ki jo je nesramno zavrnila, se zaklenila, Katino pa pustila zmrzovati: »Siva pokrajina se je spreminjala v obraz te ženske, povsod ga je videvala, med vejami, v zaledeneli travi, na redkih njivah . . . povsod je vznikal, jo strašil, se ji režal zlobno, hinavsko, zahrbtno.« (Tomšič 1986: 127)

Kljub vsem neljubim pripetljajem pa vidimo, da glavna junakinja ljubi istrsko zemljo in ji je hvaležna za vse darove. Pozitiven odnos pride do izraza še zlasti na koncu romana:

Takrat, ko so ji noge krvavele, je ostajala kri na kamnih, in takrat, ko ji je koža spokala, je kapljala kri na istrsko zemljo . . . kapljala je nevidno vsa leta, prenikala v pesek, v rečni prod, v curke potokov. Koliko kapelj z njenega čela je izpuhtelo v vročino popoldnevov! Koliko molitev in kletev se je mešalo

s kriki drugih Šavrink! [...] Ali kar je ta zemlja popila, to ji je tudi vračala. Ko se je delala pomlad, jo je začelo žgati v podplate, ji mrgoleti med prsti . . . in skozi pete ji je pritekala moč, silna in strašna moč te dežele. Polnila jo je, jo hranila, jo navdajala z novimi upi, s svetlimi mislimi in načrti. (Tomšič 1986: 306, 307)

Iz vsega lahko torej razberemo, da je v *Šavrinkah* istrska zemlja na nek način nosilka vrednot predanosti, vztrajnosti, trdega in poštenega dela, hkrati pa predstavlja pomembno vez med človekom in naravo. Tako v primeru *Šavrink*, kot tudi ostalih obravnavanih del, je lepo razvidna topofilija (naklonjen, ljubeč odnos človeka do okolja), pojem, ki ga v svoji razpravi omenjata M. Urbanc in M. Juvan, ki hrati poudarjata vpliv Istre na človeka in obratno. Topofilijo razlagata kot »odnos, ko človek postane del pokrajine in pokrajina del njega« (Juvan, Urbanc 2012: 308), kar je lepo razvidno tudi pri liku Katine.

5.1.4 Odprti/zunanji vs. zaprti/notranji prostori

Upoštevač dejstvo, da je pot osrednji in prevladujoč dogajalni prostor, lahko rečemo, da prevladujejo zunanji oz. odprti prostori. Najpogosteje so omenjena dvorišča in različne obdelovalne površine (polja, njive, vinogradi) in gozd, v mestu pa se pojavljajo pristanišče, ulice in trgi. Od zaprtih prostorov so najpogostejši domovi, hlevi, kleti, oštarije, pojavita se tudi policijska postaja in pokopališče, v Trstu pa od zaprtih predvsem trgovine. Velikokrat so odprti prostori interpretirani kot nevarni, notranji pa predstavljajo zavetje. To se še posebno odraža pri mladih in neizkušenih Šavrinkah (tudi Katine in njene sestre Cilje je bilo na prvih poteh strah, še posebno ob mraku). Zaprti prostori se v romanu redno in pogosto pojavljajo. Ti so pomembno shajališče Šavrink in Šavrinov. Na svojih poteh namreč velikokrat prespijo (posamično ali po več njih) pri kmetih v njihovih domovanjih ali hlevih. To niso zgolj prostori počitka in okrepčila, temveč tudi prostori druženja; Šavrinke si med seboj pripovedujejo različne zgodbe in anekdote, pogovarjajo se o kupčijah in cenah za to in ono dobro, se medsebojno spodbujajo in prepevajo. Vidimo lahko, da so domovi in hlevi po istrskih vaseh izrednega pomena, predstavljajo namreč družbeno interakcijo, pomembno tako za socialno mrežo potovk in posledično tudi za samo kupčevanje. Nemalokrat so ravno ob ognjiščih revnih Istranov priča tudi marsikateremu žalostnem prizoru (Zvana Liritova je npr. pekla kruh iz koruznih storžev in trdih oljčnih lupin).

To so bili tudi časi kontrabanda, prepovedanega preprodavanja alkohola, ki je nekoč skupino potovk privedlo celo do policijske postaje. Tu je še posebej izpostavljen vidik

javnega in uradnega prostora, ki se v romanu redko pojavi (v romanu *Zrno od frmentona* je zaradi specifične politične situacije in birokracije teh položajev občutno več). Še posebno ob takšnih priložnostih ubirajo Šavrinke težje dostopne poti, take, ki vodijo čez gozdove, reke in potoke, da jih ne bi zasačili karabinjerji: »Domov so prišli proti jutru. Ali niso šli takoj v vas, temveč so zavili v desno in čez hrib in v jame, ki jih je tam polno. V eno od teh so skrili žganje.« (Tomšič 1986: 172) Iz omenjenega citata je razvidno tudi obče poimenovanje za geografske pojave, ki se pojavlja skozi celotno pripoved.

V besedilu so navedena tudi konkretna, v realnosti oprijemljiva imena toponimov, saj so neposredno, poimensko navedeni različni istrski kraji, pa tudi reke in hribi. Z natančno navedbo zemljepisnih lastnih imen si lahko bralec še bolj ustvari predstav o poteh Šavrink, njihovo geografsko razsežnost, mu približa dogajalni prostor in značilnosti njegove krajine. Lahko bi rekli, da je z dejansko obstoječimi toponimi avtor želel pokazati, da je fiktivni prostor s svojimi junaki tesno povezan z realnim dogajalnim prostorom. Še poseben pomen pridobijo toponimi v samem poimenovanju junakov, saj je velikokrat namesto priimka kot določilo k imenu naveden kraj, od koder oseba prihaja (npr. Juta iz Loparja, Bučič iz Kubeda).

5.2 ZRNO OD FRMENTONA

Drugi izbran Tomšičev roman, v katerem je Istra ponovno močno izpostavljena, je *Zrno od frmentona*. V njem se ponovno pojavijo nekateri liki iz romana *Šavrinke*, gre za nekakšno nadaljevanje (glavna junakinja se včasih spomni na zgodbo ali anekdoto, ki ji jo je pravila Katina), razdeljen pa je na štiri večja poglavja.

Dogajanje je umeščeno v obdobje po drugi svetovni vojni, in sicer v obdobje razdelitve severozahodnega dela Istre na cono A in B, preostali del Istre pa je bil pod okriljem Jugoslavije. Omenjena politična ureditev je močno zarezala v življenje Istranov, saj je bilo prehajanje, kaj šele trgovanje s Trstom, strogo prepovedano. Delo je tudi natančno časovno umeščeno, omenjen je namreč datum, ko je bila glavna junakinja Tonina obtožena tihotapljenja ljudi, zaradi česar so jo oblasti prepeljale v zapor v Sežano, in sicer 13. oktobra 1948.

Razmerje besedila do zunanje resničnosti je stvarno, a deloma tudi fantastično. Od Šavrink se razlikuje predvsem po svojih pravljичnih prvinah, katerih izvir je arhaična vaška skupnost; znamenja, slutnje in sanje so tisti elementi, ki nakazujejo delovanje magičnih in

onostranskih sil. (Zupan Sosič 2000: 154) Naj za primer navedem razdiranje uroka vaškega štrigona, ki je takole svetoval Romanu:

Ta bužec⁷ Romano si ni vedel pomagati, pa so mu rekli, naj gre h Karlu, ki je bil štrigon. In je šel k temu človeku. Vse mu je povedal in ga prosil pomoči. Karlo je vrgel po mizi ene kamenčke in jih dolgo brez besed gledal, potem pa mu svetoval, naj gre na pokopališče takrat, ko bo kak grob na novo izkopan, ko bojo imeli za dat mrliča noter; takrat naj gre tja pred odprti grob in naj nad jamo trikrat zamahne z narobe obrnjeno roko in naj vsakič močno pomisli na to žensko, na svojo Terezo. Toda naj dobro pazi: ko bo tretjič zamahnil vnic in v duhu videl svojo žensko, naj bo takrat zelo močan in zelo korajžen in naj bo ob tretjem zamahu že obrnjen proč od groba in naj že na so moč beži s pokopališča. (Tomšič 1993: 86, 87)

Junaki si med seboj pravijo tudi zgođe o tem, kako jih umrli svoji obiščejo v podobi živali (npr. mačke) in kako se ob smrti slabega človeka pojavijo nevihte in neurja. V teh primerih je torej v povezavi s pravljичnostjo še zlasti vidna moč prvinske narave.

Zelo zanimiv je sam naslov romana, ki je povezan s Toníninimi koreninami, natančneje z njenim *nonotom* in zgodbo o koruznem zrnju. Priliko bi lahko prenesli tudi na življenje slehernega istrskega človeka, saj zgodba in zrno koruze⁸ predstavljata vztrajnost, delavnost, vero slehernega istrskega človeka in njegovo čudenje naravi.

5.2.1 Pot vs. dom

Tako kot v *Šavrinkah*, je tudi v *Zrnu* osrednja junakinja ženska, Šavrinka Tonína. Ker tudi ona, tako kot Katina, opravlja delo jajčarice, se pot ponovno kaže kot pomemben dogajalni prostor. Glede na Katinine čase, je v *Zrnu* viden že tudi napredek na področju prometa, saj so se po novem Šavrinke veliko vozile z vlakom in ne zgolj peš ali z osli, kot še pred vojno njihove predhodnice. Tonína se je na pot odpravila, ko je prodajala izdelke, prav tako se je na njem peljala iz sežanskega v pazinski in kasneje puljski zapor in nato iz Pulja, ko se je po letu dni vrnila domov. Toda bili so drugi časi, drug režim, Istra je bila razdeljena in

---

⁷ bužec – revež

⁸ Tonínin ded Pavlo ji je pravil zgodbo o zrnju koruze. On, njegov oče in njegovi bratje so pri nekem bogatem kmetu tri dni orali in trdo delali, za plačilo pa prejeli eno samo koruzno zrno. Posejali so ga in v treh letih so iz njega pridelali toliko koruznih zrn, da so tedaj lahko posadili celo njivo, pa jim je kljub temu zrnja še ostalo. Nono Pavlo je bil hvaležen naravi in Bogu za vse darove in vse to je tudi s priliko o zrnju frmentona želel prenesti tudi na svoje otroke in vnuke.

na novo razmejena, kar je seveda dodatno otežilo trgovanje Šavrink. Te so ubirale težko dostopne poti (prek gozdov, rek in potokov, izkoristile so tudi njive koruze in stezice, ki so jih poznali samo domačini), da bi se izognile miličnikom, ki so izvajali strog nadzor. Poti, ki so jih dolga leta ubirale in ki so jih vodile do obalnih mest, predvsem Trsta, so bile ključne za preživetje, in ravno te poti sta zdaj zaznamovala meja in nov režim. Pot je tako predstavljala neizogibne stike z uradnimi osebami, paziti pa so se morali kogar koli, ki bi jih lahko zaradi prepovedanih dejavnosti pri organih oblasti izdal. Na primeru *Zrna* lahko vidimo, kako (še bolj kot pri *Šavrinkah*) močno so prisotni in se med seboj prepletajo kronotopi poti, meje in krajev srečanja. Na poti v Trst je prišlo do srečanja z organi oblasti, ki so zaradi domnevnega tihotapljenja ljudi in dobrin čez mejo prijeli glavno junakinjo. Tako je motiv srečanja (tako srečanje s stricem, medtem ko je tihotapil ljudi, kot tudi srečanje z organi oblasti) ključen za nadaljnji razvoj dogodkov in metamorfozo glavne junakinje. Srečanje na eni strani pa hkrati pomeni ločitev na drugi – glavna junakinja se za skoraj leto dni lahko poslovijo od doma, družine in sploh – svobode.

Dom je v *Zrnu* kot dogajalni prostor manj prisoten – precejšen del romana se namreč odvija v zaporu, kjer je leto dni presedela po krivem obsojena Tonína. Predvsem v zaporu je junakinja obujala spomine na dom in njeno družino.

5.2.2. Zapor vs. dom

Kljub prepovedi so seveda Šavrinke skrivaj trgovale še naprej, oblasti pa so budno spremljale dogajanje in gibanje ljudi. Prekupčevali pa niso samo z jajci in drugimi domačimi izdelki, tihotapili so tudi ljudi. Eden izmed teh je bil tudi Tonínin stric Roberto, ki je želel prek meje nezakonito pomagati skupini ljudi. Takrat se je v bližini znašla tudi Tonína, ki je s stricem izmenjala nekaj besed. Kazni za takšno početje so bile razumljivo hude, tako Roberta kot Toníno so kmalu zatem izdali, vklenili, ju obtožili tihotapstva in obsodili na ječo. Najhujša so bila seveda sama zasliševanja, ki so predstavljala pravo psihično mučenje. Kljub temu, da Tonína ni klonila, ni ničesar priznala in nikogar izdala, so jo ta zasliševanja notranje zlomila.

Toníno so namreč povezovali z njenim stricem Robertom, izpraševali pa so jo tudi o drugih in jo skušali stisniti v kot, da bi izdala strica ali morda koga drugega. Tonína je ves čas vztrajno vse obtožbe zanikala in izpustili so jo šele po letu dni pripora. Pri motivu krivde pa je pomembno izpostaviti sledeče: Tonína se je počutila krivo zgolj zato, ker je preveč zaupala svojemu stricu (sama ni nikoli tihotapila ljudi), nikoli pa ni občutila krivde zaradi

tihotapljenja blaga, saj je bila ta dejavnost osnovno in za Istrane prastaro temeljno sredstvo preživetja, skorajda pravica. Kljub temu je kazen odslužila in postala močnejša. Tu lahko priključimo v spomin motiv metamorfoze, ki ga Bahtin na primeru Apulejevega *Zlatega osla* navaja kot tipičnega za vsakdanji pustolovski roman. Življenjska pot glavnega junaka naj bi imela dve posebnosti, in sicer prikaz življenjske poti kot metamorfoze ter združevanje življenjske poti s stvarno potjo, z junakovimi romanji in popotovanji v svetu. (Bahtin 1982: 242, 243) Kot nadalje navaja Bahtin, sta preobrazba in istost globoko povezani v folklorni podobi človeka, ta zveza pa je posebej ohranjena v ljudski pravljici. (Bahtin 1982: 243) Na podlagi preobrazbe je prikazano človeško življenje na različnih stopnjah, pri tem pa je izjemnega pomena človeška odgovornost, s katero se pojavi občutek krivde, ta pa je nujna za človekovo očiščenje. Za glavno junakinjo tako nastopi težka in pomembna preizkušnja: zapor, hkrati pa eden izmed ključnih dogajalnih prostorov. Najprej so jo oblasti odpeljale v zapor v Sežano, od tam za kratek čas v Pazin, nazadnje pa je kazen služila v Pulju. Za Toníno nastopi čas notranjih sprememb, očiščenja. Če je junakinja na začetku služenja zaporne kazni obsojala sojetnice in se »zgražala, ker se je znašla med samimi taticami, lažnivkami, morilkami in sploh vsestransko bolnimi ženskami,« kot v spremni besedi navaja Taras Kermauner, je kmalu »opazila, da jih z vsakim dnem manj obsoja in da se ji vedno manj gnusijo. Namesto prejšnjih čustev je preniknila vanjo ljubezen do teh žensk«. Tonína je začela čutiti trpljenje teh žensk, jih začela razumevati, sama pa se je na ta način osvobodila. Spoznala je svet zunaj vasi – kriminal in politične spletke, prestala marsikatero zlo začela in se začela zavedati, kaj je prav in kaj ne. (Kermauner 1993: 371, 372)

Največ časa je preživela v puljskem zaporu, kjer ji je bilo (vsaj v prvem delu prestajanja kazni) tudi najhujše. Celico si je delila s skupino žensk, ki za razliko od Toníne, niso bile nedolžne. Tonína ni bila vajena take pokvarjenosti, še zlasti ne v ženskem krogu. Pazniki so bili večinoma nesramni in vulgarni, do zapornic so se dokaj nespoštljivo vedli. Ko je eden izmed paznikov dvignil roke nad Toníno in ji želel storiti silo, pa je vmes posegel celo sam upravnik zaporov. Tonína se mu je na nek način prikupila in ko so nastopili razne neprijetne situacije, je posegel vmes in nedolžni Šavrinki preprečil morebitne nevšečnosti. Celo v zaporu, ki velja za negativen prostor (ne samo zaradi slabih bivanjskih pogojev: vlage, mraza, ipd.), tudi zaradi poniževalnega odnosa s strani paznikov, je moč zaznati iskro upanja. Pozitivno konotacijo zaporniškimi prostorom je dodalo tudi delo, ki ga je Tonína kot edina ženska zapornica lahko na njivah opravljala v času prestajanja kazni (z marljivostjo in delavnostjo si je namreč prislužila spoštovanje ostalih zapornikov, upravnika in paznikov, postala je celo vodja skupine pri obdelovanju trt).

V precejšnjem delu romana je torej kot osrednji dogajalni prostor v središču zapor. V tem delu tako ni vidna zgolj opozicija dom vs. pot, marveč tudi zapor vs. dom in zapor vs. svoboda. Dom se pojavlja v razmišljanjih in hrepenenjih v času junakinjinega zaporništvu, ko razmišlja o svoji družini: »Ko bi bla zdaj doma,« je trpela Šavrinka, »bi Mihec skakal okuli mene in Danjel bi tekel na podstrešje, privlekel bi doma narejene sanke, zapodili bi se v hrib, jaz pa bi polagala suha polena na žerjavico, na kadéno bi obesla poln lonec zelja, séuhala bi polento in ogenj bi močno prasketal [...].« (Tomšič 1993: 145)

Vendar se tekom romana odnos do doma tudi spreminja. Enoletno prestajanje zaporne kazni je Toníno močno zaznamovalo. Po vrnitvi domov se je težko ponovno privadila na normalno življenje, saj so jo nenehno spremljali strah, sumničavost in negativne slutnje iz zapora: »Tonína se ni in ni mogla vživeti. Vse jo je vznemirjalo in plašilo. Kadar je kje kaj zaklenkalo ali zacingljalo, je planila pokonci, ker se je tisto klenkanje in cingljanje spreminjalo v zvonec, ki jih je v zaporu klical k zajtrku, h kosilu in večerji.« (Tomšič 1993: 319)

5.2.3 Odnos do zemlje

Tako kot v *Šavrinkah*, je tudi v tem delu moč opaziti globoko spoštovanje in ljubezen do istrske zemlje, čeprav je ta mnogokrat nemilostna, a je seveda večina negativnih čustev glede zemlje usmerjenih na račun države in njenega upravljanja z zemljo in s pridelki. Toníni se je še zlasti v zaporu tožilo po zemlji in občutku domačnosti, ki ga je ta v njej zbužala:

Kadar se je srebrila luna, je Tonína dolgo stala ob oknu in takrat ji je bilo najtežje. V nosnicah je namreč zaznala vonj domačega dvorišča in poseben vonj vasi, in potem vse tisto, kar je prinašal veter s hriba in kar je napovedovalo burjo, dež, sonce ali pa prvi sneg ... Bilo ji je za umret hudo, neznosno hrepenenje jo je razžiralo. (Tomšič 1993:144)

Zaporniško okolje je na Toníno močno vplivalo in jo močno izčrpalo, a se je stanje izboljšalo, ko je dobila možnost za izhod iz celice. Tonína je namreč v puljskem zaporu dobila priložnost za delo v kuhinji, ki ga je zavrnila in poslali so jo delat na polja in njive ter kasneje v tekstilno tovarno. Ko je prvič kot edina ženska v družbi zapornikov in paznikov odkorakala iz zapora in ko se je po dolgem času končno znašla sredi narave, je Tonína oživela: »Spretno je vrtela motiko in uživala, ko je vonjala zemljo in svež jutranji zrak. Trte so bile stare in lepe. Ko se je vrtela okoli njih, je vsako nezavedno pobožala. [...] Bil je sončen aprilski dan in

nasrkala se je toplote, a iz zemlje je lezla vanjo nenavadna moč.« (Tomšič 1993: 272, 273) Celó ko je legla k počitku, se ji je v snu »zdelo, da spi doma in da ropota ne povzročajo podgane, ampak živina v spodnjem prostoru.« (Tomšič 1993: 274) Tu je razvidno, da so zemlja, delo in narava del njene identitete, saj ji je uspelo celo grozljive zvoke iz zapora ponotranjiti in asociirati na dom.

Sicer je Tonína močna ženska in kljub temu, da se zlomi, skuša ostajati trdna – tudi ko pomaga bližnjemu, ohranja na nek način to trdnost. Tako pred jokajočimi otroki kot tudi pred hlipajočo sojetnico, od katere se je poslavljalá, je ostala trdna, njena neomajnost pa je predstavljena s podobo kamna: »Ko je otrokom rekla, naj je ne pridejo iskat, ker je ne bojo izpustili, in so zaradi tega jokali, je bila trda ko kamen, v njej se ni zganila niti ena solza. Prav takšna je bila tudi zdaj, ko je pred njo hlipala Olgica. Bila je kamen, ki si ni dovolil mehkode.« (Tomšič 1993: 313)

Na tem primeru lahko vidimo, kako se značilnosti istrske pokrajine zrcalijo tudi v značaju njenih ljudi: tako kot je trda pokrajina, takšno je tudi življenje Istranov in prav takšni morajo Istrani biti, če želijo preživeti v takšnih okoliščinah.

Na takratno življenje in odnos do zemlje je nedvomno vplivala tudi agrarna reforma,⁹ ki je marsikdaj močno zapletla lastniške odnose, kar je omenjeno tudi v mnogih anekdotah in prigodah, ki so jih ljudje pripovedovali Toníni.

5.2.4 Zaprti vs. odprti prostori

V primerjavi s *Šavrinkami*, je v *Zrnu od frmentona* namenjeno precej več dogajalnega prostora zaprtim prostorom. Najbolj izpostavljen med zaprtimi prostori je seveda zapor in temu bom posvetila tudi največ pozornosti.

Kot sem že omenila, je Tonína svojo kazen odslužila v treh zaporih: sežanskem, pazinskem in puljskem. Prvi stik z zaporom je bil za Toníno seveda grozljiv, saj so bili prostori hladni, vlažni, utesnjeni, smrdeli so po gnilobi, kar je razvidno tudi iz Toníninega

---

⁹ To je ukrep, ki je močno spremenil in zaznamoval lastniška razmerja na podeželju. Reforma je zajela vso zemljo, ki je bila prodana na prisilnih dražbah po 4. 1. 1919, ravno tako vsa posestva, na katerih so delali koloni (Urbanc 2011 :63).

Oblast je z omenjenim ukrepom želela odpraviti kolonat: koloni sicer niso dobili vse zemlje, ki so jo prej obdelovali, ampak samo polovico ali dve tretjini, preostali del zemljišča pa je bil razdeljen med najmanjše kmete, udeležence NOB in kmetijske delavce (Urbanc 2011: 63, 64).

doživljanja omenjenega prostora: »Stene so umazane sive bolščale v zapornico. Ob oknu je opazila rdeče madeže, na nasprotni steni pa so štrleli v prostor kavljji, kakršne je videla pri mesarjih v Trstu. Na stropu ni bilo luči, le luknja, iz katere sta viseli dve žici. Tla so bila lesena in tam, kjer je bil eden od stolov, je bilo vse mokro . . .« (Tomšič 1993: 96) V nasprotju s sežanskim zaporom so bila tla v Pulju kamnita, okno pa je v primerjavi s sežanskim zaporom bilo precej manjše in višje zidano (kar ni zanemarljiv podatek, saj je okno predstavljalo junakinji stik s pokrajino, zemljo in domom). A kar je najhuje: v Pulju si je Tonína delila celico s sedmimi sojetnicami, ki so bile drugače od sežanskih dveh povečini umazane, divje in vulgarne (med njimi je bila prostitutka, detomorilka, žena, ki je ubila moža, tatica, ženska, ki je ubijala še nerojene otroke, ipd.). In ravno ta pokvarjenost je tista, ki je najbolj zaznamovala ta že tako grozen kraj, in je Toníno še zlasti v prvih mesecih najbolj mučila. Čeprav je zapor že sam po sebi kot prostor negativno konotiran, je očitna razlika med samima zaporoma zaradi družbe same. Tako v pazinskem kot puljskem zaporu pa so bile v nadlogo cvileče podgane. Izrednega pomena za vse zapornice, še posebno pa za glavno junakinjo, so bili zunanji prostori, ki so bili pozitivno konotirani. Pomemben je namreč kontrast med notranjimi deli zapora in zunanjim, t. j. dvoriščem kaznilnice. Tu so zaporniki in zapornice preživljali čas na svežem zraku in soncu, lahko so se tudi razgibali – ravno slednje, hitra hoja, je dajala Toníni moč, pomiritev, voljo in upanje, da je v zaporu sploh lahko vzdržala.

V delu so od zaprtih prostorov omenjeni še domači prostori posameznih oseb, hlevi, omenjena je tekstilna tovarna, kjer so delale zapornice (med njimi tudi Tonína), mestni urad, policijska postaja in cerkev. Ravno cerkev je bil prostor, kjer so se zbirali (še) verujoči Istrani, hkrati pa prostor, proti kateremu so delovali pripadniki in simpatizerji nove, komunistične oblasti, ki je cerkev, njene predstavnike in vernike blatila in na splošno do njih gojila močan odklonilen odnos. Župnike so tako zmerjali s »klerofašisti« in jih pretepali, javna dela pa so potekala tudi v času nedeljskih maš.

Če je za vernike bila prostor druženja in srečanj cerkev, so bile za komunistične privrženice to predvsem tovarne, zadruga in trgi, kjer so organizirali svoje shode (seveda so v to bili prisiljeni tudi verniki, saj bi jih sicer s strani oblasti doletela takšna ali drugačna kazen). To je še posebno vidno v času praznika dela, ko se je vsa Istra odpravljala na shod v Trst proslavljat prvi maj. Osrednji prostor protesta je bil Trg Unità, že mesec pred tem pa so komunistični aktivisti na raznih srečanjih in sestankih ljudi vabili in spodbujali k udeležbi na shod. Malo je bilo takih, ki so si upali ostati doma, med njimi je bila tudi Tonína. Pot, ki je tiste dni vodila v Trst na tisoče ljudi, pa je bila tudi prizorišče tragičnega dogodka: v trku dveh

tovornjakov, na katerih so se peljali v Trst, je umrla šestletna deklica, ki jo je preščipnilo na dvoje. A za deklico se ni zmenil skorajda nihče, privrženci shoda dogodku niso pripisovali bistvenega pomena in se dalje veselili poti v Trst in vzklikali komunistične parole.

Tako zaprti kot odprti prostori pa niso bili varni pred ušesi režima, saj je veliko ljudi (v zameno za življenjske dobrine) izdajalo partiji podatke o tihotapljenju, prekupčevanju, o kritikah proti oblasti, o nezakonitem prečkanju meje, o udeležbi pri maši ipd. Torej so tako javni in zasebni prostori bili pod nenehnim nadzorom oblasti. Tudi iz tega razloga so se Šavrinke potovke in vsi, ki so tako ali drugače želeli čez mejo, ubirali poti, ki so vodile čez reke in potoke (večkrat je omenjena reka Mirna), čez gozd, strme hribe in griče ter njive, največkrat ponoči in v slabih vremenskih razmerah, ko so se »družeti« umaknili v zavetje.

V besedilu so (prav tako kot v romanu *Šavrinke*) navedena konkretna, v realnosti oprijemljiva imena toponimov (rek, hribov, zaselkov, vasi, mest). Tudi v tem tekstu se imena vasi ali zaselkov pojavljajo kot določilo v poimenovanju samih likov (npr. Elvira iz Dola, Rino iz Puč, Štela iz Tomažičev), lahko se pojavijo tudi v obliki pridevnika (npr. Ana Moraška – iz Movraža); osebo so tako identificirali z navedbo kraja, od koder je oseba izviral oz. kjer je živel.

Tonína je bila doma iz Truš, potovala pa je po celi Istri in poznala vse zaselke, vasi in kraje. Od večjih krajev bom izpostavila še Motovun in Pulj. Zanimivo je, da imajo (tudi v *Šavrinkah*) potovke negativno mnenje o Motovunu (poimenujejo ga »orlovo gnezdo«, Motovunčani se do Šavrink večinoma nesramno obnašajo, zato jih potovke ne marajo), pozitivno konotiran (kljub zaporniški izkušnji) pa je za glavno junakinjo Pulj, natančneje njegovo mestno središče, saj je v času prestajanja kazni bil Toníni dovoljen dnevni izhod. V družbi mladega fanta, kaznjenca Filipa (ki so ji ga bili na nek način dodelili v varstvo v času zaporne kazni) se je po delu v tovarni in pred vrnitvijo v kaznilnico odpravila v mesto, kjer sta obiskala Filipovo sestrično Máriko, s katero sta se takoj ujeli. To je bilo tudi prvič, ko je Tonína prvič v življenju okusila sladoled. Tudi na dan izpusta iz zapore, potem ko se je zglasila na mestni urad po izpustnico, sta se srečali, Márika pa je Toníni za popotnico dala tudi culo polno domačih dobrot, preden se je izpuščena Šavrinke odpravila na vlak.

5.2.5 Nove razmejitve, lastništvo zemlje

Problemi pri novih razmejitvah pa niso bili samo pri prehajanju in trgovanju, marveč tudi pri samem lastništvu zemlje. Takšno izkušnjo je doživel npr. Oreljo iz Loparja.

Omenjena vas je namreč bila v Coni B, njegova njiva pa v Jugoslaviji. Tako je po razmejitvi do njive, prej oddaljene deset minut, moral hoditi – zato, da ne bi prečkal meje – cele tri ure. Hkrati je to bil čas agrarne reforme in čas podržavljenja zasebne lastnine, bolje pa se je seveda pisalo članom komunistične partije, njihovim sorodnikom in tistim, ki so imeli dobre zveze pri raznih odborih. Istrani pa so v osnovi še vedno čutili pripadnost Istri – Istri kot celoti, ne glede na to, v katero državo ali cono jih je politika uokvirila, o čemer priča tudi odlomek ob srečanju Toníne in Orelja:

Skrival se je, da ga kdo ne bi videl in zatožil, kajti on je bil iz Cone B, a Tonína iz Jugoslavije, in enim in drugim je bilo strogo prepovedano, da bi se na njivi ali kje drugje sestajali in pogovarjali. To je bilo najstrožje prepovedano, kot da v Coni B ne bi živeli Istrijani, ampak Afričani, črnci, povsem druga rasa. (Tomšič, 1993: 66)

Meja se v *Zrnu* pojavlja kot motiv začasnega prehoda meje, v ospredju je tematiziran tudi nelegalen prehod. Ravno slednji je stricu Robertu omogočil pobeg v Trst, kjer je naprej živel, zanj je bil torej ta prehod napoved nove stalnosti.

5.3 ÓŠTRIGÉCA

Gre za kratek pravljичni roman, ki je nastal iz ene od zgodb novelistične knjige *Olive in sol* (1983), izšel pa je leta 1991. *Óštrigéca* je delo, ki se od ostalih obravnavanih del razlikuje predvsem v svoji fantastičnosti, saj je v ospredju močno personificirana narava, (veter, reka, listje, trave in živali lahko govorijo), še več, zanjo je značilna tudi antropomorfizacija, ki je skupaj z opisi arhaične Istre Tomšičev dominantni pravljичni postopek.

Osrednji lik je potepuh Marjo Boškin, ki na svoji poti srečuje najrazličnejše ljudi. Vsi ga imajo radi, imajo ga sicer za čudaka, štrigona,¹⁰ a Boškin je dober človek in ljudem, pa tudi njihovim živalim vedno priskoči na pomoč, jih čudežno pozdravi in razdira uroke Babure Štafure, njegove sovražnice in na nek način predstavnice temnih sil, ki Boškinu in ljudem nasploh večkrat kako zagode in povzročajo nevšečnosti. Dogajanje se odvija v porečju reke Dragonje (omenjene so Krkavče, Puče, Koštabona, Boršt, Sočerga, Topolovec, Truške. Gradin, Trsek, Tuljaki, Hrastovlje, hrib Lačna, pa tudi Korte in Strunjan). Sam dogajalni čas

---

¹⁰ štrigon – istrsko čarovnik

je izmuzljiv, težko določljiv, naj navedem primer: »Ko ga je potem časovna spirala vrnila spet v ta trenutek, se je lepo pobral in šel dalje.« (Tomšič 1991: 123) Opazimo lahko le cikličnost: menjave letnih časov. Osnova same pripovedi je pravljíčna (k čemur prispeva tudi omenjena časovna nedoločljivost), temelji pa na dinamiki boja med dobrim in zlim. (Zupan Sosič 2000: 153)

5.3.1 Mesto vs. podeželje

Med obravnavanimi deli je *Óštrigéca* edina, kjer se mesto kot dogajalni prostor skorajda ne pojavlja. Omenjena sta Izola in Piran, vendar le v izštevanki, ki jo je Štafura govorila Boškinu, Pulj, kamor gre kmet Belič vplačat srečko po Boškinovem priporočilu in Strunjan, kjer je Boškin sedel ob obali in z bosimi nogami brcal po vodi. Celotno dogajanje oz. Boškove prigode pa se dogajajo v istrskem zaledju, na podeželju, kjer »imajo glavno besedo« luna, veter, reka, bekači,¹¹ trave, bori, brini, oljke in vsa druga živa in neživa narava: »Kar je slutil, je bilo resnično. Kar so mu povedali kamni z dna potoka, kar mu je prišepetavala hiteča reka, kar so mu šelesteli hrastovi listi in kar mu je sporočala drobna leskova veja – vse to je bilo resnično.« (Tomšič 1991: 129)

Kot ugotavlja A. Zupan Sosič, poteka dogajanje na dveh osamosvojenih področjih fikcionalne stvarnosti, saj imamo na eni strani arhaično Istro z verovanji in magijo, na drugi pa dogajalni prostor tistih junakov, ki odločno zavračajo in ne verjamejo v pravljíčno, fantastično in čudežno. (Zupan Sosič 2000: 153)

5.3.2 Pot

Tako kot v zgoraj obravnavanih Tomšičevih delih je tudi v tem pot izrednega pomena. Boškin je namreč potepuh, stalnega bivališča nima, njegov dom je pot. Večkrat prespi pri kmetih, v različnih vaseh, v več hišah, kjer ga ljudje vedno sprejmejo, saj je dobrega srca in jim vedno pomaga, velikokrat pa kar na prostem. Nestalnost in konstantno gibanje, pa tudi nenehno spopadanje s štrigo Baburo Štafuro in njenimi uroki, je lahko simbol za življenje samo: nenehno gibanje, boj med dobrim in zlim. Kot v svoji razpravi navaja Zupan Sosičeva, je »glavno gibalo narativnega toka Boškinovo selstvo, ki je bilo že v ljudski pravljíci

---

¹¹ bekáč – posebna istrska vrba, navadno raste ob vinogradih.

kategorija za 'odpiranje' prostora in časa.« (Zupan Sosič 2006: 180) Dom namreč predstavlja vsakdanjost in stalnost, pot pa ravno nasprotno: srečanje in avanturo.

Zelo pogosto se v tem delu kot kategorija kronotopa pojavlja tudi prepoznavanje oz. neprepoznavanje, predvsem v spopadih s Štafurinimi uroki. Tako je nekoč želel pomagati materi, katere deklica je grdo jezikala, seveda je Boškin kmalu spoznal, da se je v deklico naselil Štafurin duh. Podobnih primerov (kot je denimo prepoznavanje Štafure v drugih bitjih) je kar nekaj, samo prepoznanje pa ključnega pomena za dobrobit Boškina, ljudi in narave nasploh.

5.3.3 Odnos do zemlje

Tomšičevi junaki kažejo tesno povezanost z živo in neživo naravo, z njeno prvobitnostjo in nepokvarjenostjo. Vse našteto pride do izraza še zlasti v *Óstrigéci*, kjer je pripoved prežeta s pravljíčnostjo in fantastičnostjo. Arhaičnost prostora je tista, ki povezuje pravljíčno in nepravljíčno dogajalno strukturo, večina nepravljíčnih junakov pa čudežev in urokov ne ločuje od resničnosti, kdor pa jo, je za to kaznovan, nazadnje pa se le mora prepustiti nadnaravnim bivanjskim zakonom. (Zupan Sosič 2006: 178)

Boškin nima svojih njiv, polj ali sadovnjakov, pa je kljub temu njegova vez z drevesi, travami, živalmi, luno, reko in kamni izredno močna. Pogovarja se z oljkami in bekači – slednji še dodatno nakazujejo cikličnost pripovedi, saj se pojavijo tako na samem začetku, kot tudi koncu romana. Boškin uživa na svoji poti, predvsem ko je pomlad:

»Heja – hoj!« je vriskal ves iz sebe. Močno je vsrkaval vonj potoka, zeleneče trave, čisto mladih, komaj rojenih poganjkov trt. Ustavil se je ob njih in jih otipaval, ves zaljubljen, vzhičen, govoril jim je: »Rastite, nabrekajte, poženite liste in cvetove; iz cvetov, ki jih bo ljubkoval veter, naj nastanejo, zdravi, močni grozdi, ti naj rodé mlado vino, da bomo tudi jeseni peli to isto pesem pomladi, toda zrelejšo, močno in polno in žlahtno pesem veselja, dobrote in iskrenja . . .« (Tomšič 1991: 62)

Antropomorfizacija žive in nežive narave ima poleg zgodbenega tudi precejšen estetski pomen, saj je prisotnih veliko zvočnih učinkov (onomatopoetski glasovi: sssiiik, hrrrsssk, itn.) in sinestetičnih podob, npr: »Takrat pa se je nad njim prikazala najsvetlejša zvezda in ga utopila v hlad svojih žarkov.« (Tomšič 1991: 37)

Med Boškinom in Baburo Štafuro poteka nenehen boj, ki je obenem boj med dobrim in zlim, med koristnimi in uničujočimi spremembami v naravi (Štafura je zaradi ljubosumja, ki ga je občutila, ko se je Boškin ljubil z Vitico, »zakuhala« točo).

5.3.4 Odprti vs. zaprti prostori

V delu prevladujejo zunanji, odprti, prvinski prostori istrske narave. Glavni junak Boškin se namreč venomer potika ob reki, med rastjem, oljkami in bekači, pod katerimi nemalokrat tudi zaspi. Med zunanjimi prostori se pojavi tudi pokopališče:

Z živimi je imel namreč Boškin slabe izkušnje: kadar so ga ljudje zalotili zgodaj na seniku ali v hlevu, so godrnjali, zakaj dela napoto in zakaj ni prišel povedat, da bo pri njih prespal. No, z mrtvimi pa takih težav ni imel nikoli, zato se je večkrat zatekel pod njihovo streo; ta je bila navadno milo nebo ali pa mrliška vežica, kjer so jo seveda imeli. (Tomšič 1991: 39, 40)

Od zaprtih prostorov se največkrat pojavljajo domovanja kmetov, ki jim Boškin pomaga, pa tudi njihovi hlevi in seniki, oštarija, proti koncu pa se pojavi še stara razpadajoča cerkev. Domovi kmetov nudijo Boškiniu zavetje in možnost preživetja, saj je potepuh in živi od živeža, ki mu ga dajo dobri ljudje, v zameno pa Boškin razdira uroke, zdravi rane, živali in rešuje probleme, ki jih sami ne znajo ali ne morejo odpraviti. Boškina imajo radi in ko bi po enem izmed bojev s Štafuro skorajda izdihnil, ga je našel kmet Urih in zanj skrbel kar tri tedne, nato pa se je Boškin ponovno podal v svet. Ljudje se mu čudijo in ga občudujejo, Boškin pa tolikšne pozornosti ne prenese in se ob takih priložnostih kaj kmalu odpravi na pot, v neznano, zadržati ga ne more niti dobro vino. V delu se pojavi tudi oštarija Bertok, kjer Boško večkrat gasi žejo.

5.3.5 Meja in lastništvo zemlje

V *Óstrigéci* se junaki ne sprašujejo in na splošno ne ukvarjajo s problemom meje. V prvi vrsti je tu pomembna narava ter boj med dobrim in zlim. Meja je samo enkrat posredno omenjena, in sicer takrat, ko sta ga štrigi Škropa in Čunjka, Štafurini pajdašici, dvignili v zrak, ponesli prek mnogih dolin »vse do Markovičev na hrvaški strani«. Problem meje pa sicer v delu ni tematiziran.

6. ANALIZA DOGAJALNEGA PROSTORA V IZBRANIH DELIH FULVIA TOMIZZE

Najvidnejši predstavnik med italijansko pišočimi avtorji, kar zadeva istrsko tematiko, je zagotovo Fulvio Tomizza, ki je za svoje literarno udejstvovanje prejel že več nagrad.¹² V nadaljevanju bom obravnavala literarni prostor naslednjih Tomizzovih del: *Materada* (1960), *La miglior vita*¹³ (1977) in *La casa col mandorlo*¹⁴ (2001).

6.1 MATERADA

Delo je zasnovano na politično-zgodovinskih dogodkih in pisateljevih spominih. Časovno je dogajanje pripovedi umeščeno v obdobje po drugi svetovni vojni, torej v čas Jugoslavije in razdelitve Svobodnega tržaškega ozemlja na Cono A in Cono B, kot pa že naslov namiguje, je osrednji dogajalni prostor Materada.¹⁵ V središču dogajanja je družina Kozlovič (brata Francesco oz. Franc in Berto z družinama, z njimi živi tudi njun stric Matteo, po domače »barba Tío«). Osrednji lik je Franz, ki je tudi prvoosebni pripovedovalec. Vse se vrti okoli zemlje, ki naj bi jo stric dal pisati tudi na nečaka, potem ko je Francu in Bertu umrl oče in svoje imetje zapustil bratu. A stric je bil stiskaške narave in nečakoma ni želel kar tako prepustiti zemlje (v oporoki je namreč kot edinega dediča navedel le sina Carla), čeprav jim je to po smrti očeta pripadalo. Tu pa je bila še agrarna reforma, ki je zadeve še dodatno zapletla, saj je ravno tista zemlja, ki naj bi pripadla nečakoma, prešla v državno last. Franc je imel možnost dobiti to zemljo, a le pod pogojem, da stopi v vrste komunistov, na kar pa Franc, kljub močni želji po posedovanju zemlje, iz principa ni pristal. Vse to se dogaja v času, ko so italijansko govoreči Istrani iz gospodarskih in političnih razlogov začeli množično zapuščati Istro in se seliti v Trst.

---

¹² Med drugim je leta 1977 za roman *Boljše življenje* prejel nagrado *Strega*, ki je na področju italijanske književnosti najpomembnejša literarna nagrada, dve leti kasneje pa *Avstrijsko državno nagrado za evropsko književnost*.

¹³ V prevodu *Boljše življenje*.

¹⁴ V prevodu *Hiša z mandljevцем* (prevedla P. Š.). Delo je izšlo posthumno. Delo še ni prevedeno v slovenščino, zato sem citate prevedla sama.

¹⁵ V zaselku Juricani pri kraju Materada je bil rojen sam avtor, F. Tomizza, zato je v tem in nekaterih drugih njegovih delih moč zaslediti precej elementov avtobiografskosti.

6.1.1 Mesto vs. podeželje

V tem delu je omenjena opozicija izražena na nekoliko drugačen način kot pri Tomšiču. V mestih in obalnih predelih, kjer je bilo še vedno močno čutiti duha beneške kulture, so namreč večinoma živeli Italijani, kjer je bil standard nekoliko višji kot v vasicah v zaledju. To pride do izraza predvsem v času, ko so italijanski Istrani množično zapuščali Istro in se odpravljali v Trst (1):¹⁶ »Le cittadine d'Istria si stavano svuotando giorno per giorno, specie quelle della costa, e per noi era ormai diventata un'abitudine vedere in quei giorni i soliti camion traballanti di povere masserizie lasciare Umago e Buje e dirigersi alla volta di Trieste. Ma chi avrebbe mai pensato che alla fine si sarebbe mossa anche la campagna?« (Tomizza 1990: 115)

Kot je razvidno iz citata, se je odseljevanje kasneje začelo tudi na podeželju. Zanimivo je, da so navadno ob morju živeli ljudje, ki so večinoma govorili italijanski jezik, v notranjosti pa prebivalci slovanskega izvora. Ravno iz tega razloga je motiv *Materade* zanimiv, saj v Materadi, vasici v notranjosti, živijo tudi italijanske družine (čeprav je to podeželje) in se ravno tako kot Italijani živeči v obalnih mestih, selijo v Trst. (N. Celli 2006: 193)

Sicer pa se kot mesti znotraj Cone B največkrat pojavljata Umag in Buje. Kot pravi Franz, je prišlo z nastopom oblasti tudi do gospodarskega razvoja v Umagu: povečali so tovarno Arrigoni (preimenovali so jo v »Dragonja«¹⁷), zgradili tovarno barv in lakov, tovarno testenin, na Umaškem rtu tovarno cementa, klet in destilarno podjetja Vino-export (Tomizza 1960:140), Buje pa so s svojimi pisarnami, sodiščem predstavljale pravo središče življenja, ravno tako so tu določali cene za dobrine in prirejali zabave.

Najočitnejša opozicija je seveda Trst vs. istrsko podeželje, le da pri Tomizzi pridobi še drugačno noto, saj večini likov v *Materadi* ni lahko zapustiti lastnih domovanj in parcel ter se naenkrat s podeželja odseliti v Trst, sicer italijansko mesto, ki pa vendar ni njihov dom. Korenitih sprememb se zaveda tudi Franzeva hčerkica, ki pri starših poizveduje, če bo tudi v Trstu lahko pasla živali. Skratka: od italijanske je zagotovo močnejša njihova pripadnost Istri, zato je slovo od nje toliko težje.

---

¹⁶ Slovenski prevodi italijanskih citatov so navedeni v 10. poglavju. Označeni so s številko v oklepaju.

¹⁷ Tudi s preimenovanjem tovarn je jugoslovanska oblast kazala svojo moč in prisotnost v istrskem prostoru. Naj na tem mestu še poudarim, da so omenjene tovarne v času po drugi svetovni vojni dejansko obstajale (nekatero obratujejo še danes).

Na tem mestu velja izpostaviti še pomen jezika. Dogajalni prostor zajema območje, kjer se govori tako italijanski kot tudi hrvaški jezik. Junaki se seveda dobro zavedajo, v kakšnih okoliščinah je primerneje uporabljati določen jezik. Dogajanje se odvija v času komunističnega režima, zato se pri poslih in uradnih zadevah uporablja hrvaščina (2): »Come sempre in caso di affari e di cose importanti, parliamo in slavo: *po našu* (alla nostra), come si usa dire dalle nostre parti.« (Tomizza 1990: 12)

Ko pa se ljudje zberejo v gostilni, torej na nekem sicer javnem, a neuradnem prostoru, je ozračje nekoliko bolj sproščeno, takrat sta v rabi tako italijanski kot hrvaški jezik, oz. hrvaški istrski jezik in italijanski (še pod vplivom beneškega narečja). Pri Tomizzi lahko opazimo, kot navaja v eni od svojih razprav Janez Strutz, »dialogičnost posebne vrste, in sicer ob prisotnosti 'tujega govora' (Bahtin) pripovedovalca, nastajajočega iz fiktivnega oralnega stila, to lahko pojmuje kot kritično držo proti [...] brezizkušenski kulturi samo še informacijskega značaja.« (Strutz 1990: 9)

6.1.2 Pot

Kronotop poti se pri *Materadi* močno razlikuje od Tomšičevih kronotopov. Seveda je v središču pozornosti pot, ki v že tako napetih odnosih v družini situacijo še dodatno oteži. Veliko je namreč sovaščanov, ki so zapustili Istro in so se odločili oditi čez mejo – za stalno. Gre torej za motiv trajnega prehoda, za radikalno potezo, ki so jo seveda spodbudili pritiski takratnega Titovega režima. S kronotopom poti se seveda močno povezujeta kronotop meje in v povezavi z njim motiv ločitve, slednji pa je ključen ne samo za nadaljnjo usodo junakov, marveč tudi za ton pripovedi, ki pridobi nekoliko otožen, resnoben ton.

6.1.3 Odnos do zemlje

Vonj morja, burja, rdeča prst, vinogradi in polja – te in druge naravne danosti so bile ključni del življenja Istranov. Istrani so imeli in imajo radi svojo zemljo in družina Kozlovič ter ostali liki *Materade* niso nikakršna izjema.

Na sam – sicer pozitiven – odnos do zemlje je nedvomno vplivala prej omenjena agrarna reforma. Zaradi omenjenega ukrepa je namreč barba Tío izgubil ravno tisto zemljo, ki jo je nameraval zapustiti nečakoma. Kljub temu, da sta Franz in Berto ves čas redno in pridno obdelovala zemljo, ki je bila pisana na strica, jima ta ni želel zapustiti ničesar, češ da je njun

delež vzela nova oblast. A Franz in Berto sta imela že vsak svojo družino, zato sta svojim otrokom, še zlasti zaradi takratnih negotovih političnih razmer, želela zapustiti nekaj zemlje za boljše življenje. Stvari sta vzela v svoje roke in si brez stričevega dovoljenja začela jemati svoj delež pridelka. Kljub stričevemu negodovanju in nerganju ob tem početju, sta se nato odločila, da zapustita Materado, pustita zemljo svojemu stricu in gresta v Trst, tako kot je tedaj to storilo tudi veliko drugih. Italijanski Istrani so namreč začeli zapuščati lasten dom in zemljo, ker so se zaradi delovanja nove komunistične jugoslovanske oblasti počutili ogrožene in zatirane. Franz se je tako kot večina kljub ljubezni do zemlje odločil zapustiti Materado, k čemur je spodbujal tudi svojega brata (3): »La terra non è tutto, Berto. [...] Abbiamo da pensare ai nostri figli, noi due; e loro che istruzione hanno da avere rimanendo o entrando in qualche *skupčina*¹⁸ o che so io? Ha ragione barba Nin: noi non siamo per questo regime.« (Tomizza 1990: 135) Še posebno pretresljivo in ganljivo je Franzevo razmišljanje o domači istrski zemlji ob koncu pripovedi (4): »Pensavo a tanta altra gente che era nata e cresciuta e poi finita là con un rosario e un libro nero tra le mani [...] Mezzo ettaro di quella terra senza pietre era bastata per tutti; poteva bastare anche per noi e i nostri figli.« (Tomizza 1990: 173) V tem delu je lepo razvidno, »kako lastnina opredeljuje socialno-razredni položaj posameznika v družbeno-gospodarski strukturi, zato odločilno sooblikuje njegov odnos do kraja – lastništvo krepi pozitivno modalnost v dožemanju domačega kraja, s tem pa tudi občutje pripadnosti.« (Urbanc, Juvan 2012: 306)

6.1.4 Odprti vs. zaprti prostori

V pripovedi prevladujejo odprti prostori: njive, polja, dvorišča, trg. Od zaprtih prostorov pa so najpogostejši: hiša družine Kozlovič s hlevom in senikom, »Dom« (zbirališče ljudi, kjer so se prirejali plesi in druženja), zadruga, sodišče, cerkev, gostilna »Pri Gelmu«. Francesco živi s svojo in z bratovo družino pod isto streho, poleg njih pa živi z njimi tudi njun stric. Ravno kuhinja in dnevni prostor sta večkrat prizorišče preprirov in negodovanja med bratoma in stricem, ti spori pa negativno vplivajo tudi na ostale člane družine (na otroke in ženi).

Sam spor pa doseže vrh na polju, ob žetvi. Vsa polja in njive sta običajno obdelovala Franz in Berto, a potem ko se je spor s stricem zaostрил, je ta najel delavca, ki sta se pod stričevim nadzorom lotila žetve žita, o čemer pa nečaka nista bila obveščena. Ko sta videla, da

---

¹⁸ Popačenka hrvaške besede *skupština*.

je stric na lastno pest pričel z žetvijo, sta tudi sama s svojima družinama začela žeti, in sicer na drugi strani polja. Požela sta dve tretjini – toliko, kolikor naj bi jima pripadalo. Stric je bil zelo jezen in užaloščen, Franz pa je ob tem čutil moč, ki mu jo je dajala zemlja (5). »Ma non provai compassione; mi veniva forza dalla terra che sentivo mia e dal grano che avevo appena falciato ed è così giallo e porta in sé tanto mai sole.« (Tomizza 1990:86)

Družinski spor se torej dogaja tako na zasebni kot javni ravni: o dogodku so izvedeli tudi sovaščani, Franz pa se je odločil, da se bo o nastalem problemu posvetoval tudi na sodišču, kamor se je moral stric zgledati, kljub temu, da je imel glede lastništva urejeno vso dokumentacijo.

Notranji prostor, ki se nenehno pojavlja v delu, je Dom, kjer so se ljudje ob večerih zbirali, zabavali, plesali in se družili. V tistem času, ko je veliko Istranov zapuščalo rodno zemljo, se je na plesih v Domu sklenilo tudi veliko porok, pri čemer pa matere niso več gledale na to, koliko zemlje in dote bi v zakon prinesel morebitni zet, marveč na dobra poznanstva in perspektive v Trstu (6):

Il ballo si era trasformato in luogo di mercato. Quanti matrimoni non si sono combinati in quell'estate nella sala del Dom di Giurizzani, anche tra ragazzi sui diciassette anni magari dopo le due sere che si erano praticati, mentre i genitori consigliavano, non facevano più calcolo sulla terra e la dote, ma sulle conoscenze e le buone prospettive che si potevano avere a Trieste. (Tomizza 1990: 119)

Prizorišče porok pa je iz tedna v teden bil tudi pokazatelj, kako se vedno več Franzevih sokrajanov postopoma seli v Trst, saj se je zabav udeleževalo vedno manj ljudi. V Domu, še posebno pa v gostilni »Pri Gelmu« so se sklepale tudi razne kupčije, razpravljalo o politiki, pa tudi prepevalo – od *Santa Lucie* pa do posvetnih narodno-zavednih pesmi v hrvaščini.

6.1.5 Meja in lastništvo zemlje

V *Materadi* je problem meje izpostavljen na nekoliko drugačen način kot denimo pri *Zrnu od frmentona*. Dogajalni čas obeh del se ujema, saj dogajanje v obeh poteka v času po drugi svetovni vojni, vendar je meja predstavljena pri Tomizzi nekoliko drugače: osrednji liki niso dnevno prečkali meje in tihotapili blaga, tako kot je bilo to značilno za slovanske prebivalce, še zlasti Šavrinke, iz zaledja Istre, so pa ravno tako bili močno navezani na svojo zemljo, zato je tudi tu še zlasti izpostavljen problem lastništva, ki je ob menjavi različnih režimov skozi leta bil vedno zelo pereč. Italijanskim Istranom je bila takrat ponujena možnost,

da gredo v Trst, za to opcijo pa se je zaradi neprijaznosti komunističnega političnega režima odločila velika večina italijanskega prebivalstva. Tudi glavni junak je še na začetku romana trdno odločen, da ne bo zapustil rodne vasi, a se na koncu kljub razdvojenosti odloči za selitev v Trst, kjer je bilo prišlekom iz Istre obljubljeni, da bodo lepo sprejeti in bo zanje dobro poskrbljeno. Vidimo torej, da se v Materadi močno prepletata kronotop poti in kronotop meje. Če je pri Tomšiču na eni strani v ospredju motiv meje kot začasnega prehoda, je pri Tomizzi na drugi strani prehod definitiven, stalen. Pojavlja se torej vprašanje: OSTATI ALI ODITI? Še naprej kljubovati neprijaznemu režimu in obdelovati ljubo istrsko zemljo ali zapustiti domačijo, vinograde in polja ter oditi v domovino in si tam na novo zgraditi življenje in pognati korenine? Tako bi na tem mestu hkrati bi na tem mestu lahko govorili o motivu ločitve. Pred definitivno ločitvijo pa se na koncu romana pojavi še zadnje srečanje vseh tistih, ki so ostali in tistih, ki bodo v kratkem zapustili svojo zemljo – gre za zelo pomemben motiv srečanja pri maši (pri kateri pa župnik ni sodeloval), ki si ga lahko razlagamo kot zadnje simbolno skupno srečanje pred odločilnim odhodom. Junaki se skratka spopadajo s težko življenjsko odločitvijo, ki bistveno vpliva na njihovo nadaljnje življenje, to pa daje sami pripovedi nekoliko otožen in resnoben vtis.

6.2 BOLJŠE ŽIVLJENJE

Naslednji Tomizzov roman orientiran v Istri je *Boljše življenje*, delo, izšlo leta 1977. Dogajalni čas obsega življenje mežnarja Martina Krušiča. Skozi njegovo prvoosebno pripoved spoznavamo življenje župnije Radovani od začetka in vse tja do sedemdesetih let prejšnjega stoletja. V tem obdobju se je zvrstilo veliko župnikov, prišlo je do menjave različnih političnih režimov¹⁹, do razvoja tehnike in drugih bolj ali manj pomembnih dogodkov, ki so tako ali drugače zaznamovali življenje istrske vasice. Tudi v tem delu se lepo zrcalijo politično-gospodarske razmere prejšnjega stoletja (prikazano je obdobje od Franca Jožefa do Tita), življenje malega istrskega človeka in seveda tudi njegov odnos do zemlje in pokrajine. Na eni strani imamo skratka kroniko vasi Materada na jezikovni meji med pretežno slovansko notranjostjo polotoka in bolj ali manj italijansko govorečim obalnim področjem, na drugi pa življenjsko zgodbo cerkovnika Martina Krušiča. (Strutz 1996: 194)

---

¹⁹ Zgodovinski okvir romana zajema obdobje od konca cesarske Avstro-ogrske, prvo svetovno vojno z vzponom fašizma, drugo svetovno vojno in narodnoosvobodilni boj ter povojno obdobje do srede sedemdesetih let.

6.2.1 Mesto vs. podeželje

Osrednje dogajanje se odvija v zaledju Umaga, v majhnem kraju Radovani. Podeželje je (podobno kot pri že obravnavanih delih) v središču dogajanja. Mesta, ki so najpogosteje omenjena, so nedvomno Koper, Trst, Umag in Pazin, omenjeni so še Zagreb, Ljubljana in Beograd. Do mest imajo prebivalci Radovanov precej manj čustven odnos: navadno jih povezujejo z izobraževanjem, s političnim dogajanjem in kasneje tudi z vse bolj razvijajočim se turizmom in industrijo. Razvoj gospodarstva jim na eni strani pomeni možnost boljšega zaslužka, po drugi strani pa nekateri v razvijajoči se mehanizaciji in tehniki tudi stopnjevanje človekove odtujenosti do (prvinske) narave. Predvsem v zadnji tretjini dela, v šestdesetih in sedemdesetih letih je moč opaziti precejšnje spreminjanje mest z gradnjo novih, mogočnih stavb in z razvojem industrije, še zlasti je izpostavljen Umag: posebnega pomena je bila izgradnja bolnišnice, hotelov, cementarne in infrastrukture nasploh. Razvoj je nedvomno popestrilo tudi priseljevanje drugih slovanskih narodov v Istro (tako je bilo npr. veliko priseljencev po potresu v Skopju). Tudi tu se je glavni junak izkazal za človeka odprtega duha, saj je do prišlekov imel pozitiven pristop, pomagal jim je, v njem pa so zbudili tudi precej radovednosti. Njihovo usodo je na nek način povezal s svojo usodo in usodo še mnogih njemu podobnih (1): »Capii che erano musulmani. [...] ricorsi alle mie nozioni di storia per riconoscere in loro i nostri antichi fratelli non sfuggiti all'avanzata turca ma rimasti, come di recente era avvenuto coi più poveri di noi, nella loro terra. Come certe volte, quasi di comune intesa, possono ordire insieme la storia, il caso e il destino privato.« (Tomizza 1977:213)

Z vero pa je povezano tudi izobraževanje v takratnem času, ki si ga je le malokdo lahko privoščil, izvajalo pa se je v cerkvenih okvirih. Martinov sin Anton se je namreč vpisal na gimnazijo/semenišče v Koper, mesto, ki je v delu največkrat predstavljeno ravno v povezavi z izobraževanjem.

6.2.2 Odprti/zunanji prostori vs. zaprti/notranji prostori

V delu so kar enakomerno predstavljeni tako zunanji kot notranji prostori, večina vseh pa je locirana v vasi Radovani. Glede na to, da se osrednje dogajanje odvija na podeželju, od zunanjih prostorov prevladujejo njive, polja, oljčniki, vinogradi, dvorišča, od zaprtih pa so to domovanje Martina Krušića in njegovih sovaščanov, vaške krčme, v katerih se ob nedeljah in praznikih zabavajo Istrani, združni dom, tu so še različni uradi, izobraževalne ustanove, zgolj

omenjeni so zapori, zagotovo pa so v ospredju cerkveni prostori. Osrednje dogajanje se namreč vrti okrog življenja župnije. Skozi celotno trajanje dogajalnega časa, se v vasi zvrsti vrsta različnih župnikov, prvoosebni pripovedovalec pa je cerkovnik v vaški cerkvi. Cerkev je kraj zbiranja ljudi, cerkvene in druge oblasti pa s pridigo med sveto mašo med vernike širi različna sporočila, moralne smernice in v času trajanja fašizma celo politične ideje. Stanje se seveda nenehno spreminja, saj je delovanje cerkve močno odvisno od politične situacije – tako je cerkev razumljivo precej bolj okrnjeno delovala v času vojne, še zlasti pa v času komunističnega političnega režima. V času nemirov in politične nestabilnosti je cerkev dajala občutek varnosti (2): “La chiesa era ridiventata la vera e sola casa di Dio, considerando che dappertutto fuori regnava l’inferno. La gente vi accorreva numerosa per trovare nelle sacre funzioni riparo e tregua.» (Tomizza 1977: 80)

6.2.3 Odnos do zemlje

Tako pripovedovalec kot tudi njegovi sovaščani so močno povezani z istrsko zemljo, njenimi trtami, njivami in oljčniki. Do nje imajo literarni junaki izrazito čustven odnos. Še zlasti na začetku romana so prisotni opisi istrske krajine, ko se Martin Krušić, prvoosebni pripovedovalec, spominja podenja in skakanja po istrski zemlji iz svojih otroških dni (3):

Questa terra era tutta polpa, tra le viti e gli ulivi crescevano ortaggi per la broda dei maiali; potevo correre dritto verso il torrente. Aggrappandomi a ciuffi di giunco e di salice mi calai dentro, saltai il filo di fango, rami contorti pendevano anche dall'altra riva. La terra si oscurava, le erbe si andavano facendo legnose e pungenti, siepi di rovo, intrecciati all'edera cingevano i ruderi di due case chissà quando e da chi mai abitate. Incominciava il sasso e perciò la salita, coi suoi spini, ginepri, roveri stenti che prendevano l'acqua di striscio: proprio guardando la natura io credo sia nata nell'uomo l'idea del diavolo e dell'inferno, subito confermata dall'esistenza di una gente già condannata su questa terra dal luogo dove Dio l'ha messa. (Tomizza 1977: 13)

V omenjenem citatu je moč opaziti ne zgolj povezanost človeka z naravo, temveč tudi z vero, ki zaznamuje pomemben del življenja pripovedovalca in ostalih junakov. Lepote istrske pokrajine pa se še zlasti zaveda tudi Martinov sin Anton, ki domačo zemljo toliko bolj občuduje na poti domov iz Kopra, kjer obiskuje semenišče. Poleg koprške gimnazije sta za dogajanje v samem kraju izrednega pomena tudi šoli – ena s hrvaškim, druga z italijanskim učnim jezikom. Med gradnjo in po njej (ki se je odvijala še pred smrtjo Franca Jožef) je prišlo do hudih sporov med vaščani (celo do požiga). Tu prihaja v ospredje poleg političnih

interesov (gradnjo hrvaške šole je podpiral Hrvaško društvo in Dunaj, italijanske pa »Lega Nazionale«²⁰). Podobno kot pri *Materadi*, se tu kaže bilingvizem, torej problem kronotopa jezika, saj na omenjenem območju sobivajo dva različna jezika, tu pa so seveda še narečja. Junaki morajo paziti na izbiro oz. rabo jezika, bodisi zaradi politično-družbenih razmer (fašizem, komunizem) ali zgolj iz praktičnih razlogov. Tako je denimo ob prihodu don Angela kot novega župnika, Martin Krušić zaradi svoje narečne govorice zelo zaničljivo obravnavan s strani tudi sicer strogega in nekoliko nasilnega italijanskega duhovnika (4):

Dava l'impressione di essersi dovuto dividere con non lieve rincrescimento da una pieve di piissime anime del proprio entroterra padovano, e venendo qui, invece di trovare la parrocchia già abbastanza mutata e in via di rassomigliare a quella, di esser sconfinato in un'isola pagana da evangelizzare. Prova indiscutibile ne era la parlata barbara che i miscredenti usavano tra di loro e che sembrava accertare, se non prommuovere, un'indegna vita promiscua mai illuminata dal senso morale. Le mie mani tornarono a essere immonde, la lingua blasfema. (Tomizza 1977:109)

V pripovedi so opisi narave večkrat predstavljeni z različnimi religioznimi podobami in metaforami. Podobno so skozi prizmo vere in narave predstavljena tudi čustva, kar se še zlasti odraža v odlomku, kjer Martin ves ogorčen župniku očita tepež otrok, med katerimi se je znašel tudi njegov sin Anton: »Io e il parroco comunicavamo a monosillabi, lasciando che l'odio si sfogasse a metà e si intensificasse nei silenzi e nei gesti. [...] La campagna non aveva più un colore né un suono con cui richiamarsi a sé; Dio e i santi si erano tirati in disparte ad assistere al nostro duello senza termine.« (Tomizza 1977: 112)

Odnos do zemlje je tako večplasten – junaki jo ljubijo in skozi prizmo istrske pokrajine dojemajo in čustvujejo. Zasledimo lahko še eno potezo že prej omenjene topofilije, t. j. idealiziranje preteklosti, ki je prikazana kot vredna hrepenenja (Urbanc, Juvan 2012: 307), obenem pa v zgornjem citatu vidimo, kako človek projicira lastne negativne občutke na pokrajino.

6.2.4 Nove razmejitve in lastništvo zemlje

Delo obsega celo stoletje, zato je na tem področju skozi pripoved moč opaziti veliko sprememb, ki so posledica nestanovitne in hitro spreminjajoče se politične situacije: vse od

---

²⁰ Italijanska nacionalistična šolska organizacija v Avstroogrski, ustanovljena 26. 10 1890.

časov Franca Jožefa, pa do časov fašizma, njegovega padca in kasneje vse bolj okrepljenega komunizma.

Tako kot pri Tomšičevih obravnavanih delih lahko tudi v *Boljšem življenju* zasledimo na tem področju spremembe predvsem v času komunističnega režima. V tem delu je kronotop meje torej še kako prisoten. Avtor želi tudi s poimenovanjem krajev rešiti staro istrsko dvokulturnost pred pozabo, saj v delu venomer navaja slovanskoromanska krajevna imena in družinske priimke okolja [...].« (Strutz 1996:195) Uporablja pa tudi narečne izraze, katerim sledijo sprotne razlage, da bi jih italijanski bralci razumeli (graia,²¹ le cuce,²² lo studacandele,²³ scominziòjmo,²⁴ i cròstoli,²⁵ barba,²⁶ sàntolo,²⁷ 'i je, 'sad ca?'²⁸).

Naj nazadnje še poudarim, da je literarni prostor, tako kot tudi pri Tomšiču, v omenjenem romanu večkrat poimenovan neposredno, z dejanskim poimenovanjem krajev. Poleg že omenjenih so večkrat izpostavljeni Buje, Orehi, Hrasti, Krušiči, Muškati, Potok, Vrh, Sveta Marija na Krasu, Lazari, Rupa, Gorinci in drugi.

6.3 HIŠA Z MANDLJEVCEM

Omenjeno delo je izšlo posthumno, kjer je element avtobiografskosti še posebno izrazit, pripoved intimnejša. Prvoosebni pripovedovalec je on sam, spominja se svojega življenja, pisateljavanja – močno prisotna je tudi avtoreferencialnost.²⁹ Delo je sestavljeno iz treh delov, vsak izmed njih pa iz poglavij. Vsako poglavje je pripoved o spominih na mladost, o življenju posameznih oseb iz pripovedovalčevega življenja, o potovanjih in ljubezenskem

---

²¹ ita. siepe – živa meja

²² beseda, nastala iz hrvaške besede 'kuća' in slovenske besede 'koča'

²³ ita. spegnicandele – 'gasilec sveč' oz. tisti, ki ugaša sveče; slabšalen izraz za cerkovnika

²⁴ ita. cominciamo – začnimo (kontaminacija italijanskega in hrv. istrskega narečja)

²⁵ ita. galani, chiacchiere – krhki flancati (istrsko hroštole ali kroštole)

²⁶ ita. zio - stric

²⁷ ita. padrino - boter

²⁸ hrv. dial. sad ca? – kaj pa zdaj?

²⁹ Nekatere osebe, ki so predstavljene v *Hiši z mandljevcem*, se pojavljajo oz. so vir navdiha tudi v drugih njegovih delih. Tako npr. v poglavju *Postino e sagrestano*, oz. v slo. *Pismonoša in cerkovnik* (prevod P. Š.) pripoved teče o Matteu Alessiu, ki je bil predstavljen kot barba Tío tudi v *Materadi*.

življenju vse tja do zrelih let. Osredotočila se bom še zlasti na prvi del, saj je istrski literarni prostor v njem najbolj prisoten in izražen. Naslov enega od poglavij je postal naslov celotnega dela, čigar razlaga sledi v nadaljevanju.

6.3.1 Mesto vs. podeželje

V omenjenem delu prevladujejo mesta, med drugim sta predstavljena tudi Beograd in Krakov, od istrskih pa Umag, Koper in Trst, na domače podeželsko okolje pa pripovedovalca vežejo predvsem spomini na mladost in prve ljubezenske izkušnje. Takole se spominja večera, ko se je sprehajal z Eliso, preprostimi mladimi dekletom iz Balboj (1):

Le nostre ombre si allungavano davanti a noi; contro la brezza del mare che lasciavamo alle spalle ci investiva una frescura più pavida, agreste, in combutta con la penombra fittizia del fogliame. [...] Gli alberi di ciliegio e di corniolo cresciuti allo stato brado, con i piccoli frutti spiaccicati in tutto il loro perimetro, rimarcavano la mia appartenenza a un universo selvatico che accomunava senza e oltre il vincolo del sangue quanti ne sapevano riconoscere la segreta struttura vitale [...] (Tomizza 2000: 21)

Tu lahko že zaznamo kronotop krajev srečanja – srečanja med moškim in žensko. Ko sta se prvič ljubila, sta to počela na vozu polnem detelje v soju lune. Tu lahko prepoznamo tipični kronotop podeželja oz. vaške idile, v zgornjem odlomku pa je omenjeno tudi morje, ki pomembno zaznamuje na eni strani tako dožemanje podeželskega kot tudi mestnega življenja. V omenjenem odlomku lahko začutimo istovetenje subjekta z naravo in njeno prvinskostjo: tako kot v svoje sadove kipita češnja in drnulja, tako tudi na pripovedovalca in dekle pomlad podobno vpliva. Od vseh deklet, ki jih je imel pripovedovalec, je Elisa tudi edina iz njegovih domačih krajev. Ostala dekleta oz. ženske so prihajale iz urbanih okolij, s katerimi se je seznanil po selitvi v Trst. Mesto je (upoštevajoč tudi ostala evropska mesta, ki se v delu pojavljajo) v delu večkrat izpostavljeno od ruralnega, predvsem v drugem in tretjem delu, ko živi v Trstu, spominja pa se tudi obiskovanja gimnazije v Kopru in svojih študentskih let v Beogradu. Vidimo skratka, da je v tem delu glede na ostali njegovi obravnavani deli kronotop mesta bolj izpostavljen. Tudi kraj izobraževanja je v tistih časih igral ključno vlogo v posameznikovem življenju. Tisti namreč, ki so opravili splošno maturo na koprski gimnaziji, so se avtomatsko vpisali na tržaško univerzo. Le redki so se odločili za nadaljnje izobraževanje v okvirih Jugoslavije (to je storil glavni junak, še pred njim pa Miro Horvat, ki se je vpisal na zagrebško univerzo). Tovrstne odločitve so bile tedaj lahko interpretirane tudi kot znak politične propagande.

6.3.2 Odprti/zunanji vs. zaprti/notranji prostori

Hiša z mandljevcem je delo, sestavljeno iz več nanizanih zgodb, spominov in pripetljajev iz življenja glavnega junaka, kar posledično vpliva na dejstvo, da ni kontinuitete prostorov, saj so ti, tako kot dogodki, nanizani po poglavjih.

Od odprtih oz. zunanjih prostorov zagotovo prevladujejo zunanji prostori istrskega podeželja, od notranjih pa sobica v dijaškem domu v Kopru, najeta soba v času študija v Beogradu, predvsem pa so (še zlasti v zadnjem delu) najemniška stanovanja v Trstu. Na koncu dela je omenjena tudi tržaška bolnišnica, kjer ga iz razmišljanja o svojem življenju, ženskah in staranju predrami žena in sporoči, da se jima je rodila vnukinja Elisabetta.

Od vseh obravnavanih del je v omenjenem delu tema ljubezni najbolj izpostavljena: ob sprehodih in ljubljjenjih je tako še zlasti izpostavljena istrska pokrajina in elementi podeželskega življenja: morje, cerova drevesa, pa tudi kmečki voz z deteljo (2):

Ricordo il carro riempito di trifoglio fino all'orlo delle sponde, scoperto sotto la luna tra la sua casetta e una tettoia. Il villaggio sprofondato insieme al vecchio padre nel sonno, affondammo in quell'erba tagliata da poco e già scrosciante, con la libertà che ci avrebbe offerto una stanza da letto, ma con in più gli odori, i suoni, la penombra viva in cui i miei sensi trovavano assai più di un ornamento. (Tomizza 2000: 23)

Zanimiv dogodek pa je vezan tudi na koprsko javna stranišča, saj se je v eni izmed kabin pripovedovalec tam od nekega preprostega dekleta »naučil poljubljati« kot pravi sam, od dekleta, ki je sicer nudila tudi druge usluge. Sicer pa je junakova dokončna selitev v Trst pomenila tudi začetek njegovega pisateljevanja. Ta je – kot pravi sam – njegova strast, ki je zasenčila vse ostale.

6.3.3 Odnos do zemlje

Vsi Istrani so na svojo zemljo ponosni in nanjo močno navezani, kar lahko še zlasti zasledimo pri tistih, ki so se iz Istre odselili onkraj meje. Tako se je tudi družina Sferco, ki je prijateljvala z glavnim junakom, iz Istre preselila v Furlanijo. S seboj je vzela tudi mandljevo drevo, ki pa – samo, kljub bujni rasti – ni obrodilo sadov (3): »Il suo ultimo sguardo si poserà sulla chioma del mandorlo che, trapiantato qua senza un compagno, a ogni primavera fiorisce,

ma non ha mai dato frutto.« (Tomizza 2000: 48) V tem naslovu, v presajenem drevesu, lahko prepoznamo močno simbolno vrednost – prisposodbo iz Istre odhajajočih Istranov, ki so se na novo okolje sicer privadili, a zares živeli so le v Istri. Nekoč je glavnega junaka v Trstu obiskala tudi njegova sestrična in ga prosila naj ji govori o Istri, kar je pripovedovalca močno presenetilo, saj je bila sestrična iz mesta. Odgovorila mu je (4): »Ma anch'io ero vissuta in Istria prima di venire a Trieste, e mai ho smesso di sentirmi istriana.« (Tomizza 2000: 50) Tudi v tem liku bi lahko našli prisposodbo mandljevca. Ne glede na selitev, se Istra vsem, ki so kdaj tam živeli, vtisne globoko v srce, kjer pusti močan pečat in zaznamuje tudi nadaljnja leta življenja junakov.

6.3.4 Nove razmejitve in lastništvo zemlje

V *Hiši z mandljevцем* je v primerjavi z ostalima obravnavanima Tomizzovima delima precej manj govora o političnih spremembah in ukrepih. Omenjeno je prvo vaško srečanje leta 1955, ko je bil prvi sestanek o tem, kdo bo zapustil svoj košček istrske zemlje in se odpravil čez mejo. V delu so politična situacija in razmejitve le bežno in posredno predstavljene, saj je tudi prvoosebna pisateljeva pripoved dokaj intimistična, osredinja se namreč na konkretne ljudi, dogodkov in z njimi povezana čustva ter občutja iz njegovega življenja.

Kronotop meje torej tu ni v ospredju, pogostejši je kronotop srečanja, predvsem s predstavnicami nežnejšega spola in seveda z Istrani, razseljenimi po tržaški pokrajini, s katerimi glavni junak ohranja stik.

7. PRIMERJAVA TOMŠIČEVIH IN TOMIZZOVIH DEL

V tem poglavju bom skušala prikazati podobnosti, razlike in posebnosti obravnavanih del, seveda s poudarkom na samem prostoru.

7.1 Dogajalni prostor

Tako Tomšič kot Tomizza se pri obravnavanih delih osredotočata predvsem na istrsko podeželje: pri prvem tako najdemo zaledje slovenske Istre (kraji v porečju reke Dragonje) in hrvaške Istre (notranjost Istre, predvsem vasi v osrednjem in vzhodnem delu polotoka), pri drugem pa predvsem avtorjev rojstni kraj (Materado) z okoliškimi kraji in vasi. V delih se pojavlja tudi mesto, med najpomembnejšimi in najbolj izpostavljenimi pa je zagotovo Trst. Naj na tem mestu izpostavim kronotop meje: ta predstavlja otežujočo okoliščino tako Tomšičevim kot Tomizzovim junakom – vendar z bistveno razliko. S perspektive Tomšičevih junakov predstavlja meja prostor vsakodnevnega, začasnega prehoda, medtem ko je pri Tomizzi prehod stalen, odločujoč za nadaljnjo usodo njegovih junakov. Pri *Hiši z mandljevcem* je sicer ta vidik nekoliko manj izpostavljen (a še vedno prisoten), medtem ko je pri *Boljšem življenju* in še zlasti *Materadi* ta problem še posebej poudarjen. Drugi pomembnejši kronotop, tesno povezan s prvim, je zagotovo pot. Ta je tipičen za vsa obravnavana Tomšičeva dela: Šavrinke s svojimi osli nenehno potujejo po Istri – iz domače vasi do istrskih krajev v notranjosti polotoka, pa na drugo stran vse do Trsta ali kot potepuh Boškin, ki mu pot predstavlja boj z zli silami (Baburo Štafuro). Pri vseh je pot pomembna za spoznanje in osebno rast; je njihov način življenja. V vseh teh poteh pride velikokrat do izraza moč narave in istrske zemlje, s katerima so junaki močno povezani, le da se pri Tomšiču ta vez kaže tudi v ljudskem izročilu, v verovanju v posebne sile (posebne moči vaških zdravilcev, štrige, štrigoni itn.), kar nekaterim njegovim delom (sem zagotovo sodita tudi *Zrno od frmentona*, predvsem pa *Óštrigéca*) daje pridih pravljичnosti. Naj kot zanimivost izpostavim še dejstvo, da pri Tomšiču prevladujejo ženski liki, ki so zelo aktivni, pri Tomizzi pa izrazito moški, kar lahko morda (vsaj malo) vpliva tudi na dogajalni prostor: na eni strani je delo Šavrinke potovk domena žensk (v tem poslu je moških bore malo), medtem ko je pri Tomizzi več moških. Slednji navadno večkrat zaidejo v kako krčmo ali gostilno, bilo pa je v

tistih časih večje tudi število moških, ki so študirali. Torej je prostor le odvisen nekoliko od spola.

Z vidika Tomizzovih junakov pa se nam pot kaže v drugačni luči. Nedvomno je najpomembnejša pot tista, ki najbolj spremeni življenje večine Tomizzovih junakov obravnavanih del, in sicer je to pot optantov, ki so zapustili Istro in se odpravili v Trst oz. okolico. Ta pot je definitivna in odločilno zaznamuje življenje ljudi – ne samo tistih, ki so odšli, ampak tudi tistih, ki so v Istri ostali. Na samih junakih pusti to poseben pečat, neka žalost in melanholija vejeta iz njih, kar nekoliko vpliva tudi na ton pripovedi (sploh če upoštevamo dejstvo, da je pripovedovalec prvooseben in se tudi sam spopada z omenjenimi problemi). V *Materadi* se osrednje dogajanje odvija okrog parcel, ki naj bi jih barba Tíó zapustil nečakoma. Ta problem pa nekoliko zbledi, ko družina vidi, kako vse več prijateljev in sovaščanov zapušča svojo zemljo. Pri obravnavanih delih je močno viden tudi vpliv politike in posledično njenih utesnjujočih družbenih razmer, ki ključno zaznamujejo posameznika; lahko bi dejali, da je vdor javnega v zasebno življenje zelo močan (komunistični politični režim je imel ušesa na vsakem koraku, zato so morali biti ljudje izredno previdni v občevanju z drugimi ljudmi), zelo nazoren tudi v *Zrnu*.

Naj kot zadnjega od treh izrazitejših kronotopov izpostavim še motiv srečanja, ki pomembno zaznamuje življenje v vseh obravnavanih delih. Najsi gre za srečanje s ciganom, ki je Katini prodal osla, za srečanje z organi oblasti, ki so Toníno spravili za zapahe, za nevarna srečevanja z zlobno Štafuro ali srečanja z različnimi župniki, za Antonovo srečanje z ostalimi mladi Istrani v Koprju ali za tista z različnimi ženskami – vsa so ključno zaznamovala življenja junakov in vplivala na nadaljnji potek dogajanja. Se mi pa na tem mestu zdi posebno izpostaviti še opozicijo omenjenega kronotopa, in sicer motiv ločitve, ki je še zlasti opazen pri odseljevanju optantov čez mejo na italijansko stran, pa tudi pri prestajanju zaporne kazni, ko se je morala glavna junakinja v *Zrnu* za nekaj časa ločiti od svoje družine (kot lahko ponovno opazimo, je na tem mestu izrazit vdor javnega v zasebno življenje).

7.2 Jezik in identiteta

Kot sem že na začetku dela omenila, je po Bahtinu za sam kronotop izrednega pomena tudi jezik, ta pa je – kot pravi Bahtin – konstrukt socialno delujočih ljudi v njihovi interakciji. In ravno interakcija ljudi, še posebno ljudi, ki pripadajo različnim narodnostim, jezikovnim skupinam ipd. in ki sobivajo med seboj v sožitju, prinašajo jeziku junakov poseben pečat, značilen za vsa obravnavana dela. Tako v Tomšičevih kot tudi Tomizzovih delih je v samem

govoru junakov opaziti prepletanje jezikov in govorov: italijanskega, slovenskega in hrvaškega, pa tudi narečij, ki so tako ali drugače obarvana z mešanico vseh treh.

Pri Tomšiču je jezik poln lokalizmov, narečno obarvanih besed, ki izvirajo iz romanskih jezikov, kar daje Tomšičevemu jeziku še posebno živost, pristnost, še posebno v navezavi z ljudskim izročilom in miti, ki se tako radi pojavljajo v njegovih delih. Na koncu obravnavanih del se tako na zadnjih straneh knjige nahaja tudi slovarček, kjer so narečne besede tudi razložene. Pri Tomizzi pa opazimo poleg nekaterih italijanskih beneško-narečnih besed ali fraz tudi besede hrvaškega in slovenskega izvora, ki so razložene v sprotnih opombah na dnu strani. Seveda se junaki s svojo jezikovno izbiro prilagajajo okolju: v mestih, še zlasti v Trstu, tudi ljudje slovenskega oz. hrvaškega rodu govorijo italijanski jezik, ker jim to omogoča boljšo prodajo, ravno tako pa se v času Titovega režima pripadniki italijanske skupnosti prilagodijo in v uradovanih zadevah občujejo (ali se vsaj trudijo) v hrvaškem jeziku.

Kot v svoji razprvi navaja J. Strutz, »Tomizza neprestano nakazuje in oblikuje interference in spopade svoje biografske in literarne bitnosti med antagonističnimi političnimi, regionalnimi, jezikovnimi in kulturnimi sistemi – Italija proti Jugoslaviji, hrvaščina proti italijanščini, verskost proti politiki, obalna Istra proti notranji Istri, družbeni razvoj proti arhaičnosti [...]« (Strutz 1990: 2), nadalje pa avtor pojasnjuje, da Tomizza imaginira vsakokratno regionalno identiteto kot kritično antitezo vladajoči kulturnopolitični situaciji, v obliki izginotja individualne in kolektivne kulturne identitete. Lepo je torej razvidna temeljna težnja regionalizma: anticentralistični impetus proti politični, ekonomski in kulturni hegemoniji. (Strutz 1990: 9) Vse to je tudi pri Tomšiču prisotno (predvsem v *Zrnu od frmentona*), a v bistveno manjši meri.

Za dela obeh avtorjev je torej značilen plurilingvizem oz. heteroglosija: kot sem že omenila, je namreč po Bahtinu jezik dialoški pojav, mnogojezičje pa je družbeno-kulturna situacija, v kateri se različni jeziki, narečja, socialne in funkcijske zvrsti med seboj osvetljujejo, to pa se posledično reflektira tudi v nazorih in vrednotah. Ena izmed pomembnejših vrednot, ki se kaže tudi v sobivanju jezikov, je zagotovo sožitje med ljudmi različnih narodnih pripadnosti, kar se še posebno lepo pokaže pri Tomizzovih delih. Sami pripovedovalci (v vseh njegovih obravnavanih delih) večkrat poudarjajo, da jezik oz. narodna pripadnost ni ovira za medsebojno razumevanje in prijateljstvo (seveda je na določen delež ljudi vplivala tudi politika, sožitni odnos pa se je postopoma izgubljal). V *Boljšem življenju* je v času po silovitem potresu v Skopju v Istro pribežalo veliko beguncev, ker pa so ti bili z območja na meji z Albanijo, so bili večinoma islamske veroizpovedi. Martin Krušić

pripoveduje o tem, kako so prišli v Istro in kako jih je postregel in pomagal, med drugim pa je – zaradi velikega števila poškodovanih – daroval tudi kri. V njih je videl »davne brate, ki tedaj, ko so v njihove kraje vdrli Turki, niso zbežali, temveč so [...] ostali na svoji zemlji.« (Tomizza 1981: 325)

Skupno vsem delom je zagotovo pripadnost Istri – Istri kot zemlji, pokrajini, geografski enoti in ta pripadnost je nad kakršno koli nacionalno, torej se pojem domovine ne ujema s konceptom nacionalnega prostora. (Urbanc 2012: 204) To je še zlasti razvidno v *Šavrinkah*, *Zrnu od frmentona*, *Materadi* in *Boljšem življenju*. V slednjem, kjer dogajalni čas zajema večidel 20. stoletja, je to posebno izrazito, sploh ob menjavi različnih političnih režimov.

7.3 Prostor kot nosilec vrednot

Dogajalni prostor je tudi nosilec vrednot. Največkrat izpostavljeno je podeželje, ki ga asociiramo s fizičnim delom, s povezanostjo z naravo, s prvinskim, pa tudi – družbeno gledano – s predniki in tradicijo. Tradicija obdelovanja zemlje je močno prisotna v obravnavanih romanih (razen v *Hiši z mandljevцем* in *Oštrigeci*), posest kot dogajalni prostor pa ima še zlasti pomembno vlogo v *Materadi*, kjer zaradi delitve lastništva posesti pride do družinskega spora (tu se pojavlja tudi vprašanje dedovanja po preminulem očetu). Posest kot košček zemlje, s katero razpolaga posameznik, daje ljudem občutek varnosti, samostojnosti, pa tudi neodvisnosti. Vse to so torej vrednote, katerih simbol je obdelana istrska zemlja (zlasti nazorno v *Šavrinkah*, *Zrnu*, *Materadi*), nasprotno pa neobdelana, prvinska, divja pokrajina, kot jo lahko tudi najdemo v *Oštrigeci* (kjer je celo posestljena) pa se nam narava kaže tudi kot neukrotljiva, samosvoja in močna, kar kaže na človekovo nemoč in podrejenost naravi (boji med dobrimi in zli silami).

Na drugi strani pa imamo še mesto, ki predstavlja razvitost in napredek (kar se še posebej odraža ob nastajanju novih tovarn in delovnih mest v *Boljšem življenju*), za optante pomeni nov način življenja (denimo pri *Hiši z mandljevцем* je mesto izrednega pomena za pripovedovalčevo rast in začetek pisateljstva, saj je glavni junak študiral v Beogradu, v Trstu, kamor se je priselil, pa se je začela njegova pisateljska pot; tu so še potovanja po evropskih mestih), možnost večjega zaslužka, po drugi strani pa se mesto postavlja v opozicijo s podeželjem, s čimer imam v mislih skrhamo vez z naravo, tudi zaradi hitro se razvijajoče tehnike, zaradi katere se človek vse bolj odtuja od narave. Od zaprtih prostorov izpostavlja predvsem zapor (kot nosilca vrednote očiščenja posameznika in samospoznanja)

in ostale uradovalne ustanove (simbol moči države, politike in vpliva na slehernikovo življenje), Dom (pri Tomizzi) kot podobo zabave in sprostitve pa tudi dom z ognjiščem (podobo domačnosti, ljubezni in varnosti).

Prav posebnega pomena je zagotovo tudi morje, ki junake navdaja z občutkom svobode in miru (najizraziteje je to vidno pri Boškinu), zrak, ki veje z morja, pa tudi s podeželja prinaša spomine, hkrati pa tudi moč in upanje (to je v zaporu občutila predvsem Tonina iz *Zrna*).

8. ODNOS AVTORJEV DO ISTRE: ŠTAJEREC VS. ISTRAN

Kot sem omenila že v teoretičnem delu naloge, se mi v povezavi s kronotopom zdi smiselno izpostaviti še avtorjev vidik, ki ga navaja tudi Miha Javornik v eni od svojih razprav. V tem poglavju bom na kratko predstavila avtorja in kako se njuno doživljanje Istre in njun odnos do nje odlikava v obravnavanih delih.

Marjan Tomšič je zagotovo prvo ime, na katero pomislimo ob istrski književnosti. Velja za istrskega avtorja, čeprav ni rojen Istran. Iz rodnega Maribora se je v istrske kraje, kjer je poučeval po različnih šolah, priselil v poznih sedemdesetih letih. Navdih za njegova dela so bili morje, mediteranska istrska pokrajina, slovansko-romanski kulturni stik pa tudi ljudje. Tomšič je zbiralec ljudskih povesti, mitov in pravljic, ki jim v svojih delih doda še literarno obliko, lahko bi rekli, da zgodbe ljudskega izročila na novo oživijo. Kot piše Johann Strutz, ima njegov jezikovno-umetniški prijem z istrsko snovjo dva učinka: ljudska kultura dobi literarno obliko in literatura se folklorizira, skratka s principom literature razbija norme in klišeje. (Strutz 1997:132)

Kar je Tomšič za slovenščino, je Fulvio Tomizza za italijanščino. Gre za najvidnejšega italijanskega avtorja, ki piše o Istri. Je rojen Istran, iz Juricanov, zaselka vasice Materada nedaleč od Umaga. Kraj je že od nekdaj bil kraj prehoda tako Hrvatov, Slovencev, Italijanov, Furlanov, Benečanov in drugih, kar pomeni, da je multikulturnost tu bila doma, z njo pa je odraščal tudi sam pisatelj. Tomizza je bil izredno navezan na domačo grudo, zato je bilo toliko težje, ko je na lastni koži doživljal vse politične spremembe, ki so tako globoko zarezale v življenje tamkajšnjih ljudi in krajev. Kot pravi Josip Tavčar, »je pisatelj po eni strani dosegel popolno skladnost z vzdušjem svoje zemlje [...], po drugi strani pa je kljub temu vzpostavil stik z duhom najsodobnejšega italijanskega pripovedništva«.³⁰

Oba avtorja sta torej tako ali drugače povezana z Istro. Ključna razlika med njima, ki sem jo opazila, in za katero menim, da je bistvena za njuno pisateljstvo in določa pripovedni ton vsakega izmed njih, je v odnosu do istrske pokrajine, upoštevajoč njun izvor. Tomšič namreč ni Istran, Tomizza pa je v teh krajih rojen in zagotovo drugače doživlja to pokrajino. Mariborčan je nad Istro navdušen – nad njeno naravo, zgodbami, sožitjem med ljudmi in njihovo trdoživostjo. Tomšič je v pokrajino in med ljudi priseljen, ker pa prihaja od

---

³⁰ Tavčar, J.: *Fulvio Tomizza in »Materada«* (www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-KZQFDU9G/fc00310e-96c1-4940.../PDF);

drugod, mislim, da ima do Istre in njene splošne situacije neobremenjen pristop, saj ni tako močno čustveno vpleten v zgodbe teh krajev in ljudi, kot je Tomizza. Eden takih pokazateljev je nedvomno tudi izbira pripovedovalca: pri Tomizzi je v vseh obravnavanih delih glavni junak prvoosebni pripovedovalec, medtem ko je pri Tomšiču tretjeosebni. Izbira tretjeosebnega pripovedovalca seveda še nujno ne pomeni večje objektivnosti ali čustvene distance, verjetno pa je prek prvoosebnega pripovedovalca lažje izpovedati zgodbo – sploh če upoštevamo avtobiografskost –, ki Tomizzo veže na rodno istrsko grudo. Pripoved lahko na ta način večji občutek avtentičnosti. Ta se v vseh obravnavanih delih jasno kaže, pri Tomšiču pa je ni zaznati. Tomšičev pripovedovalec je tretjeosebni, in čeprav avtor posreduje usode ljudi (tudi na podlagi zbiranja zgodb in ljudskega gradiva pri domačinih), je njegova pripoved bolj neobremenjena. Tako kot Tomizza, tudi Tomšič (recimo v *Zrnu*) izpostavlja takratne nevšečnosti političnega režima, pa vendar v pripovedi ni čutiti takega čustvenega naboja kot pri Tomizzi. Poleg tega je pomembno izpostaviti še elementa pravljичnosti in fantastičnosti nekaterih Tomšičevih del (še zlasti vidno v *Oštrigeci*), za katera je značilno preseganje meja realnega. Večja fikcijskost in prisotnost fantastike namreč ustvarja tudi večji občutek tujosti. Tako Tomšičevi kot Tomizzovi liki se tako ali drugače podajajo na pot, a je med avtorjema bistvena razlika: Tomizzovi junaki doživijo razkol bikulturnosti domače istrske vasi in posledično tudi lastne identitete, česar pri Tomšiču ne opazimo.

Če strnem: vsak izmed avtorjev doživlja Istro kot lepo pokrajino, seveda vsak iz svoje perspektive, pa ne le zaradi različnega sloga pripovedovanja samega po sebi, temveč tudi zaradi drugačnega doživljanja in čutenja istrske zemlje zaradi takih in drugačnih izkušenj obeh pisateljev.

9. SKLEP

Kot smo videli, je dogajalni prostor kot tak zelo pomembna sestavina pripovedi, je »nosilec zgodbenosti«, kot bi rekel Bahtin. Istra kot literarni dogajalni prostor s svojo naravo, prvinskostjo, zgodovinsko in družbeno-kulturno raznolikostjo pa predstavlja zanimiv košček v mozaiku različnih marginalnih, regionalnih literatur.

Veliko je avtorjev, ki pišejo o Istri (tako v slovenščini kot tudi v italijanščini in hrvaščini), sama sem se osredotočila na Marjana Tomšiča in Fulvia Tomizzo. Pri sami analizi so mi kot najboljše orodje služile Bahtinove teorije, predvsem analiza na primeru binarnih nasprotij, ki so sprožilci različnih dogodkov in zato pomembni za nadaljnji potek pripovedi. Ugotovila sem, da so pri vseh obravnavanih delih od kronotopov najpomembnejši kronotop poti, kronotop meje in kronotop krajev srečanja. V *Materadi* in *Šavrinkah*, še zlasti pa v *Boljšem življenju* in *Zrnu od frmentona*, pa je izrednega pomena tudi jezik, predvsem zaradi neugodnih političnih okoliščin. V nekoliko manjši meri sem se poslužila tudi Lotmanove teorije in literature v povezavi z geografijo.

Meja je tako za junake lahko predstavljala začasno, vsakodnevno oviro (kot recimo v *Zrnu od frmentona*) ali pa dolgoročnejšo, stalno – tu prihaja v ospredje nasprotje ostati ali oditi, problem, s katerim se spopadajo predvsem Tomizzovi junaki. Meja je navadno del poti, bodisi tistih, ki jih junaki vsakodnevno premagujejo, bodisi poti kot simbola življenja. Tako je denimo Šavrinka Katina praktično vse svoje življenje preživela na poti, ko se je s prodajo jajc in ostalih izdelkov trudila za boljše življenje svoje družine. Meja se spreminja na podlagi družbeno-politične ureditve, pri čemer je zanimivo, da kljub menjavi režimov in držav se glavni junaki čutijo Istrane, torej je Istra kot pokrajina tudi nosilka vrednot sožitja, prijateljstva in strpnosti. Vse to se kaže tudi v rabi jezika: ne glede na to, katere nacionalne pripadnosti so junaki, uporabljajo poleg svojega, tudi drugi jezik. Bilingvizem oz. plurilingvizem je namreč na tem območju močno prisoten: pojavljajo se slovenščina, hrvaščina in italijanščina, in iz njih izhajajoča narečja. Glavni junaki uporabljajo različne jezike in registre glede na različne govorne položaje, mešanje narečij in jezikov pa je navadno odraz čustvene situacije.

V omenjenem delu sem želela sopostaviti najpomembnejša istrska avtorja za slovenski in italijanski jezik. Če bi ponovno izbirala dela za analizo obravnavane teme, bi morda bil izbor nekoliko drugačen. Pri Tomizzi sem želela izpostaviti tekst, ki je izšel kasneje glede na ostala dva, da bi bil morda viden avtorjev razvoj, njegovo ustvarjanje v zrelih letih, pa vendar

je v *Hiši z mandljevцем* precej manj dogajalnega prostora vezanega na Istro. Je pa zagotovo glede na ostali obravnavani temi tu Istra predstavljena predvsem v pripovedih o ljubezenskih doživljajih, torej o temi, o kateri sicer v obravnavnih delih ni veliko govora, je stranskega pomena. Verjetno bi bilo dobro za boljšo osvetlitev problema upoštevati še katero izmed del opusov obeh avtorjev.

Že pred začetkom same analize sem si postavila vprašanje, kako na dela vpliva izvor avtorjev, torej dejstvo, da je eden v Istri rojen, drugi pa vanjo priseljen. Predpostavljala sem in to lahko sedaj tudi potrdim, da je v Tomizzovih pripovedih in njegovih junakih moč najti precej več čustvenih momentov, saj je bil Tomizza kot mlad človek del vsega burnega dogajanja sredi male istrske vasi, svoja občutja pa je prenesel na papir in jih položil v usta prvoosebni pripovedovalcem, prek katerih je pripovedoval ne zgolj svojo, marveč zgodbo mnogih drugih. Tomšič, po rodu Mariborčan, pa je nad Istro fasciniran in kljub poznavanju dogodkov in razmer neobremenjen. Mislim, da je tudi zaradi sproščenosti v tem smislu, pri njem moč najti več pravljичnosti, navezovanja na mite (npr. *Oštrigeca*), vsega tistega, kar navadno presega realno.

Nalogo lahko sklenem z mislijo, da imajo vsi junaki do Istre pozitiven odnos, saj so z njenimi prostori neločljivo povezani, ne glede na to, kateri politični režim je na oblasti. Gre za nadnacionalnost dojemanja Istre, saj jo junaki od Trsta pa do Pule dojemajo kot naravno geografsko celoto, ki preživi vse politične sisteme. Seveda jo vsak izmed avtorjev predstavi na svoj način, z različnim dogajanjem in različnimi aspekti, a nekaj je gotovo – Istra se vsakemu vtisne globoko v srce, je simbol sožitja in zdrave kmečke trme, zato pomembno, predvsem pa pozitivno zaznamuje življenje njenih ljudi.

10. SEZNAM PREVODOV ITALIJANSKIH CITATOV

Materada

(1)

»Istrska mesteca so se praznila dan za dnem, še posebno tista ob obali; prešlo nam je že kar v navado, da smo v teh dneh gledali iste majave tovornjake, ki so, obloženi z revnim pohištvom, zapuščali Umag in Buje ter se usmerjali proti Trstu. Le komu bi bilo kdaj prišlo na misel, da se bo nazadnje zganilo tudi podeželje?« (Tomizza 1989: 112)

(2)

»Kakor vedno, kadar se je govorilo poslovno in o pomembnih zadevah, smo govorili slovansko, *po naše*, kakor se ponavadi pravi v naših krajih.« (Tomizza 1989: 18)

(3)

»Zemlja ni vse, Berto. [...]. Midva morava poskrbeti za najine otroke. Kakšno izobrazbo pa si bodo pridobili, če ostanemo in vstopimo v skupčino ali v kaj vem kaj?« (Tomizza 1989: 132)

(4)

»[...] mislil sem na toliko drugih ljudi, ki so se bili rodili in odrasli, potem pa končali s tem rožnim vencem in črni molitvenikom v rokah. [...] Le pol hektarja tiste zemlje brez kamenja je zadoščalo za vse; lahko bi zadoščalo tudi za nas in naše otroke.« (Tomizza 1989: 169)

(5)

»Vendar se mi ni zasmilil; moč se je vame pretakala iz zemlje, za katero sem čutil, da je moja, in iz pravkar požetega žita, ki je tako rumeno in premore v sebi toliko sonca.« (Tomizza 1989: 82)

(6)

»Ples se je bil sprevrgel v prostor za trgovanje. Koliko porok je bilo samó tisto poletje domenjenih v dvorani Doma v Juricanih! In to tudi med mladimi pri sedemnajstih letih, celo po samih dveh večerih bližnjega poznanstva, medtem ko so starši le svetovali, ne računajoč več na zemljo in na doto, temveč le na poznanstva in dobre perspektive, kakršne so se obetale v Trstu.« (Tomizza 1989: 116)

Boljše življenje

(1)

»Dojel sem, da gre za muslimane [...] zatekel sem se k svojemu skromnemu poznavanju zgodovine in v teh ljudeh spoznal naše davne brate, ki tedaj, ko so v njihove kraje vdrli Turki,

niso zbežali, temveč so, tako kot se je pred kratkim zgodilo najrevnejšim med nami, ostali na svoji zemlji. Kako se včasih, kot po nekem skupnem dogovoru, lahko srečajo zgodovina, naključje in posameznikova usoda.« (Tomizza 1981: 325)

(2)

»Cerkev je znova postala resnična in edina hiša božja, upoštevajoč, da je zunaj vsepovsod kraljeval pekel. Ljudje so prihajali v velikem številu, da bi v svetih obredih našli zavetje in zatišje.« (Tomizza 1980: 115, 116)

(3)

»Ta zemlja je bila ena sama meča, med trtami in oljkami je rasla zelenjava za pičo svinjam; lahko sem tekkel naravnost k hudourniku. Loveč se za čope bičevja in vrb, sem se spustil prav na dno in preskočil tanko plast blata, kajti ukrivljene veje so visele tudi z drugega brega. Zemlja je postajala čedalje bolj temna, trav vse bolj lesena in bodeča, medtem ko je ruševine dveh kdove kdaj in od koga naseljenih hiš obdajala živa meja robidovja, prepletena z bršljanom. Začenjal se je kamnit svet in zato tudi vzpon svojim trnjem, brinjem, revnimi hrasti, ki jih je voda le tu in tam oplazila: po mojem mnenju se je prav ob opazovanju narave porodila človeku misel o hudiču in peklu, ki pa jo je kaj kmalu potrdilo življenje ljudi, že na tem svetu obsojenih glede na kraj, kamor jih je bil postavil ljubi Bog.« (Tomizza 1980: 16)

(4)

»Dajal nam je čutiti, da se je moral z nemajhnim obžalovanjem ločiti od fare, v kateri so menda bile same nadvse pobožne duše iz njegovega padovanskega zaledja; in ko je prišel semkaj, se je namesto tega, da bi tukajšnjo župnijo našel že precéj spremenjeno in na najboljši poti, da postane podobna oni drugi, znašel tako rekoč v pregnanstvu na poganskem otoku, ki ga je treba šele pokristjaniti. Neovrgljiv dokaz za to pa mu je bila barbarska govorica, kakršno da ti neverniki uporabljajo med seboj, saj kaže, da prav ta govorica potrjuje, če že ne spodbuja skrajno nedostojno in docela neurejeno življenje, ki ga čut za nramnost ni še nikoli razsvetlil. Moje roke so znova bile nečiste, moj jezik vnovič bogokleten.« (Tomizza 1981: 161)

Hiša z mandljevcem³¹

(1)

»Najini senci sta se pred nama podaljševali, v nasprotju z morskim vetričem, ki sva ga puščala za seboj, naju je prevevala neka bolj sramežljiva podeželska svežina v zarotniškem sodelovanju z navideznim polmrakom listja. [...] V divjini zrasla češnjava in drenova

---

³¹ Prevedla P. Š.

drevesa, z drobnimi sadeži stisnjenimi v vsem njihovem obsegu, so zaznamovala mojo pripadnost divjemu univerzumu, ki je združeval brez krvne vezi in onkraj nje tiste, ki so znali prepoznati njegovo skrivno življenjsko strukturo.«

(2)

Spominjam se voza, do roba naloženega z deteljo, ki je bil izpostavljen mesečini med njeno hiško in nadstreškom. Vasica je skupaj z ostarelim očetom utonila v spanec, midva pa sva potonila v tisto sveže pokošeno in že šumečo travo, z občutkom svobode, kot bi nam ga nudila spalnica, le da z več vonjavami, zvoki in živim polmrakom, v katerih so moji čuti prepoznavali precej več kot zgolj okrasje.

(3)

Njegov zadnji pogled se bo ustavil na krošnji mandljevca, ki je bil sem presajen brez življenjskega sopotnika, in ki cveti vsako pomlad, a ni še nikoli obrodil.

(4)

»Saj sem tudi jaz živela v Istri preden sem prišla v Trst, a se nisem nikoli nehala počutiti Istranka.«

11. VIRI IN LITERATURA

VIRI

Marjan Tomšič: *Šavrinke*. Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1986.

Marjan Tomšič: *Zrno od frmentona*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1993.

Marjan Tomšič: *Oštrigeca*. Ljubljana: Založba Mladika, 1991.

Fulvio Tomizza: *Boljše življenje*. Koper: Založba Lipa, 1981.

Fulvio Tomizza: *Materada*. Milano: Bompiani, 1990.

Fulvio Tomizza: *Materada*. Koper: Lipa, 1989

Fulvio Tomizza: *La miglior vita*. Milano: Rizzoli, 1977.

Fulvio Tomizza: *La casa col mandorlo*. Milano: Oscar Mondadori, 2000.

LITERATURA

Mihail Mihajlovič Bahtin: *Teorija romana*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1982.

Bojan Baskar: Kako geografi, antropologi in literarni teoretiki pripovedujejo o prostorskem obratu. *Primerjalna književnost* 36/2 (2013). 27– 42. Dostopno tudi na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KSB7S6UW>. 28. 8. 2016, ob 21:50.

Nina Celli: La narrativa di Fulvio Tomizza : uno scorcio di storia istriana. *Actae Histriae* 14/1 (2006). 179–196. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-IGZYNL4J>. 28. 8. 2016, ob 23:20.

Jasna Čebren: Nova častna člana Slavističnega društva Slovenije. Marjan Tomšič. *Kronika slavističnega društva Slovenije* 16/90 (2012). 21–22.

Miran Hladnik: Regionalizem in slovenska književnost. *Zbornik 34. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 103– 114. Dostopno na: <http://www.ijs.si/lit/pokrajin.html> 12. 28. 8. 2016, ob 23:17.

Taras Kermauner: Čudežna in zgledna rearhizacija, spremna beseda. Marjan Tomšič: *Zrno od frmentona*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1993.

Maja Kolmanič: *Kronotop v Lainščkovi trilogiji in romanu Dušana Šarotarja*. Magistrsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2015. Dostopno tudi na: <https://dk.um.si/Dokument.php?id=79278&lang=slv> 27. 8. 2016, ob 22:00.

Jurij Mihajlovič Lotman: *Znotraj mislečih svetov*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2006.

Marko Juvan: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: Literatura, 2006.

Marko Juvan: Prostorski obrat, literarna veda in slovenska književnost: uvodni zaris. *Primerjalna književnost* 36/2 (2013). 5–22. Dostopno na:

<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-RRX19XXG/?query=%27keywords%3djuvan+prostorski+obrat%27&pageSize=25>. 28. 8., ob 22:44.

Urška Perenič: Barbara Piatti: Die Geographie der Literatur: Schauplätze. Handlungsräume, Raumphantasien. 2. izdaja. Göttingen: Wallstein Verlag, 2009. 424 str. *Slavistična revija, tematska številka Prostor v literaturi in literatura v prostoru* 60/3 (2012). 568 – 573.

Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UC4IL41R>. 28. 8., ob 22:00.

Irena Novak Popov: Konstrukcija resničnosti in koncept prostora v sodobni slovenski kratki prozi. *Slovenska kratka pripovedna proza*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 239 –254.

Jola Škulj: Prostor, spacialnost, spacializacija: literarne raziskave po prostorskem obratu in prostorska logika (zgodovinskega) narativa. *Primerjalna književnost* 36/2 (2013). 43–63.

Janez Strutz: Casarsa, Mat(t)erada, Vogrče/Rinkenberg ali medregionalnost in literatura - koncept regionalnega težišča celovške komparativistike. *Primerjalna književnost* 13/1 (1990). 1–14. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-VLHX5ISA>. 28. 8. 2016, ob 22:03.

Johann Strutz: Istrska polifonija - večjezičnost in literatura. *Annales* 6/8 (1996). 187– 196. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-MO8V1VHC>. 28. 8. 2016, ob 23:00.

Johann Strutz: Istrski svet Marjana Tomšiča. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu*, 1997. 131–133.

Josip Tavčar: *Fulvio Tomizza in Materada*. Dostopno na: www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-KZQF9G/fc00310e-96c1-4940.../PDF. 28. 8. 2016, ob 22:45.

Vladka Tucović: *Istra v sodobni slovenski književnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2013. Dostopno tudi na:

https://share.upr.si/fhs/PUBLIC/disertacije_zunanji/Tucovic-Vladka.pdf. 28. 8. 2016, ob 22:15.

Mimi Urbanc: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.

Dostopno na: <http://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/9789612542580.pdf>. 28. 8. 2016, ob 22:10.

Mimi Urbanc: Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri. *Annales* 22/1 (2012). 199–210. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-P4LQPS88>. 28. 8. 2016, ob 22:38.

Mimi Urbanc, Marko Juvan: Na stičišču literature in geografije: Literatura kot predmet geografskega preučevanja na primeru slovenske Istre. *Slavistična revija, tematska številka Prostor v literaturi in literatura v prostoru* 60/3 (2012). 297–316. Dostopno na: http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2012_3_05.pdf. 28. 8. 2016 ob 22:20.

Bertrand Westphal: *Geocriticism. Real and fictional Spaces*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.

Alojzija Zupan Sosič: Fantastika in sodobni slovenski roman ob koncu stoletja. *Jezik in Slovnstvo* 46/4 (2000/2001). 149–160. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-SRLG3B5Y>. 28. 8. 2016, ob 22:26.

Alojzija Zupan Sosič: *Robovi mreže, robovi jaza. Sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera, 2006.

Jernej Zupančič: Razsežnosti regionalne identitete na primeru Istre in Koroške. *Annales* 7/10 (1997). 307 – 316. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-H6V6SGJ2>. 28. 8. 2016, ob 22:06.

SPLETNE STRANI

Marjan Horvat: *Dr. Darko Darovec, zgodovinar in avtor knjige Kratka zgodovina Istre*: <http://www.mladina.si/49169/dr-darko-darovec-zgodovinar-in-avtor-knjige-kratka-zgodovina-istre/> 5. 3. 2016, ob 18:33.

Spletni portal Moja Istra: <http://www.mojaistra.si/tag/istra/>. 5. 3. 2016, ob 18:30.

Roberto Stradiotto, ur.: *Fulvio Tomizza: La poetica istriana. Il dramma dell'esodo dalla Venezia Giulia e dalla Dalmazia nella narrativa di un grande autore del secondo Novecento*: <http://www.istitutomartini.tv.it/Portals/0/Tomizza%20-%20La%20poetica%20istriana.%20V%20A%20RIM%202016.pdf>, 28. 8. 2016, ob 21:51.

Josip Tavčar: *Fulvio Tomizza in »Materada«*: www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-KZQFUDU9G/fc00310e-96c1-4940.../PDF, 28. 8. 2016, ob 22:47.

Massimiliano Tortora: *Letteratura e... geografia /1*: <http://www.laletteraturaenoi.it/index.php/interpretazione-e-noi/378-letteratura-e-geografia-1.html>. 28. 8. 2016, ob 22:46.

Neven Ušumović, Miran Košuta, Nataša Petrinjak: *Fulvio Tomizza, Ten years after. Vječno privremeni zamišljaj*: <http://zarez.hr/system/issue/pdf/352/258.pdf>. 28. 8. 2016, ob 22:45.

Podpisana Petra Špeh izjavljam, da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in dovoljujem objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.